

Київський столичний університет імені Бориса Грінченка
Факультет суспільно-гуманітарних наук
Кафедра політології та соціології

Допущено до захисту
Зав. кафедри
« » _____ 20_ р.
УДК

Кваліфікаційна робота магістра
Трансформація ідеологічних засад української державності (1991-2024рр)

спеціальності	052 «Політологія»
освітнього рівня	другого (магістерського)
освітня програма	052.00.02 Політичні технології та консультування

Харук Олександр Олександрович
Студент V курсу
ПТКм12414д, факультет
суспільно-гуманітарних наук
підпис

Науковий керівник
Панасюк Леонід Валерійович
Доктор політичних наук, доцент
підпис

Київ 2025

Зміст

Вступ.....	1
Розділ 1. Генеза ідеології української державності.....	3
Підрозділ 1.1. Зародження модерної державності України.	6
Підрозділ 1.2. Ідеологія національного спротиву та повстанської боротьби.....	18
Розділ 2. Шлях до відродження України.....	27
Підрозділ 2.1. Стан української національної ідеї в умовах радянщини.	28
Підрозділ 2. 2. Відновлення української державності	41
Розділ 3. Ідеологія сучасної України.....	61
Підрозділ 3.1. Лібералізація та демократизм, ідея незалежності	63
Підрозділ 3.3. Вплив війни на державну ідеологію	78
Висновки.....	93
Список використаних джерел та літератури	95

ВСТУП

Ідеологія української державності – це сукупність політичних, історичних, філософських і культурних уявлень, які протягом століть формували уявлення українського народу про власну державу, її місце в світі, засади управління, національну ідентичність та систему цінностей. Ця ідеологія була і залишається не лише політичним конструктом, а глибоким елементом національної свідомості, що проходить крізь призму історичних викликів, колоніальних впливів та боротьби за свободу.

Актуальність дослідження

В умовах повномасштабної війни питання державної ідеології набуває особливої ваги, адже сучасні виклики вимагають переосмислення історичного досвіду та ідеологічного доробку попередників, коли сама українська державність під загрозою знищення.

Мета дослідження

Метою роботи є всебічне дослідження процесу трансформації ідеологічних засад української державності з 1991 року. Ретроспектива, кристалізація державних ідей державотворення, виявлення основних етапів ключових ідей, що вплинули на формування ідеологічних засад укр державності на сучасному етапі її розвитку

Завдання дослідження

дійснити ретроспективний аналіз розвитку ідей української державності, визначити ключові періоди розвитку ідеології української державності.

рослідкувати зміну суспільних настроїв та ідеологічних орієнтирів у XX–XXI ст.

изначити основні етапи трансформації ідеологічних засад української державності.

дійснити аналіз основних ідеологічних засад української державності після здобуття незалежності

ослідити сучасний стан ідеології державності в контексті російсько-української війни

Об'єкт і предмет дослідження:

Об'єктом дослідження є українська державність та її ідеологія на сучасному етапі розвитку (1991-2024).

Предметом – ідеологічні засади української державності на сучасному етапі розвитку (1991-2024).

Методи дослідження:

У роботі використано методи історичного аналізу, порівняльно-політичного підходу, джерелознавства, елементи соціології (аналіз суспільної думки), а також метод синтезу для побудови узагальнень щодо трансформації ідеології.

РОЗДІЛ І

ГЕНЕЗА ІДЕОЛОГІЇ УКРАЇНСЬКОЇ ДЕРЖАВНОСТІ

Ідеологія державності є одним із ключових понять у політичній науці, оскільки вона визначає засадничі принципи існування та функціонування держави. Йдеться не лише про систему ідей, що обґрунтовують легітимність влади, але й про комплекс цінностей, переконань і символів, які формують колективне уявлення суспільства про власну державу. Ідеологія державності виступає своєрідною рамкою, у межах якої вибудовуються політичні інститути, формуються напрями внутрішньої та зовнішньої політики, а також консолідується нація навколо спільних цілей.

У сучасному політичному дискурсі ідеологія державності виконує подвійну роль: з одного боку, вона слугує інструментом легітимації влади, забезпечуючи спадковість і стабільність державних інститутів; з іншого – виступає фактором ідентичності, інтегруючи громадян у єдине політичне співтовариство. Її наявність або відсутність прямо впливає на рівень політичної культури, якість демократичних процесів і здатність суспільства протистояти внутрішнім та зовнішнім викликам.

Особливістю ідеології державності є її динамічний характер: вона формується під впливом історичних умов, соціально-економічних трансформацій та зовнішньополітичних чинників. Вона може змінювати акценти від домінування ідей національної єдності до пріоритету громадянських прав і свобод, або ж навпаки посилювати роль централізованої влади. Саме тому дослідження ідеології державності дає можливість виявити глибинні механізми політичного розвитку та зрозуміти логіку трансформаційних процесів у конкретних суспільствах.

Одним з дотичних термінів також можна вважати державотворчу ідеологію, що має ширший зміст, ніж ідеологія державності, оскільки в її основі лежить не лише система цінностей, та сутність держави й такої, а й розглядається шлях та основа, фундамент її побудування. Разом із тим, для неї характерним є й певний недолік – надмірна орієнтація на пріоритет держави, тобто етатизм. Головне завдання державотворчої ідеології полягає у гармонійному поєднанні процесів державного та національного розвитку в єдиній системній моделі, де визначається специфічна роль самої держави та окремо – інститутів громадянського суспільства. Пошук та

формування такої ідеології є актуальним завданням як для українського народу, так і для суспільної еліти сучасної молодшої держави, що прагне подолати спадщину посттоталітарної невизначеності. У політичній науці цей етап трактується як перехідний, трансформаційний та модернізаційний. Важливим для розуміння поняття ідеології української державності, її стану в сучасності та того, на чому вона ґрунтується є й поняття державотворчої ідеології, адже вони нерозривно пов'язані одна з одною в генезі української державності, та ідей, що на ній базуються [31]. Розглядаючи ідеологію української державності як таку, та її розвиток в період 1991-2024 років незалежності потрібно звернутися до її витоків, що будувалася від початку 20 століття та до його кінця. Адже навіть сучасна форма ідеології української державності має будуватися на досвіді минулого, та багато в чому формується виходячи не тільки з досвіду української нації в її минулому, а й в концепціях, закладених діячами, різними рухами, та організаціями що діяли ще в добу національно-визвольних рухів початку XX століття, коли формувалося уявлення про незалежну державу як необхідну умову самозбереження нації. Ідеї державотворення в цей час тісно перепліталися з націєтворчими процесами, адже потреба у власній державі розглядалася як природне продовження боротьби за культурну та політичну ідентичність. Доба визвольних змагань 1917–1921 років, хоча й завершилася поразкою, заклала фундаментальні орієнтири майбутнього українського державотворення, пов'язані з поєднанням демократичних принципів, національної єдності та прагнення інтегруватися в європейську політичну традицію.

У міжвоєнний період та в умовах радянської системи розвиток ідеології державності був значно обмежений, проте навіть у цей час українські інтелектуальні та політичні кола формували ідеї, що згодом отримали нове звучання у період здобуття незалежності. Саме ці ідеї, відроджені в кінці XX століття, стали основою для формування сучасної державотворчої ідеології України, яка, попри трансформації та складні історичні виклики, зберігає орієнтацію на поєднання національної ідентичності, демократичного розвитку та інтеграції у світову спільноту.

Додатково варто зазначити, що формування ідеології української державності у XX–XXI століттях відбувалося не лише під впливом внутрішніх соціально-

політичних чинників, а й у контексті зовнішніх викликів – глобалізації, інтеграційних процесів, а згодом і прямої воєнної агресії проти України. Ці фактори значною мірою визначили сучасне бачення державності, акцентувавши увагу на цінностях незалежності, безпеки, демократичних стандартів та прав людини.

Водночас ідеологія державності постає не лише як теоретична категорія, але й як практичний орієнтир для державної політики та суспільного розвитку. Вона знаходить своє відображення у формуванні політичної культури, у процесі законотворчості, у функціонуванні інститутів влади та в стратегіях національної безпеки. Таким чином, її дослідження є важливим не тільки для наукового аналізу, але й для розуміння реальних механізмів консолідації суспільства та забезпечення стійкості держави.

Саме тому вивчення генези ідеології державності має не лише історичне, але й методологічне значення, адже дозволяє виявити сталі закономірності її розвитку, визначити слабкі місця минулих концепцій і виробити теоретичні засади для подальшої модернізації української державності в умовах сучасних трансформацій.

Тому цей розділ буде поділено на три основні підрозділи, що будуть зосереджені на розгляді трьох умовних основних періодів 20 століття, що зробили найбільший вплив на формування ідеології української державності в сучасності своїм історичним досвідом, працями, маніфестами тощо.

Доба визвольних змагань початку XX ст.

Спираючись на досвід поширення політичних концепцій початку XX ст., дослідники отримують доступ до значного масиву ідеологій та рухів, які слугують підґрунтям до формування ідеології української державності в сучасності. Широкий спектр таких концепцій можна широко описати як: Самостійницька, монархічна, ліберально-демократична, та соціалістична. Націоналістична ж, до прикладу, логічніше буде описана саме в підрозділі, що охоплює середину XX ст., так як саме тоді ці ідеї охопили найбільшого поширення та розквіту.

Всі ж вказані політичні течії мають як спільні елементи, що об'єднують їх та формують риси для загальної ідеології української державності, на що часто рефлексує сучасники, так і розбіжності, на котрі відгукуються різні верстви суспільства, що спонукає до пошуку та розвитку теми як тоді, так і зараз, в пошуку тієї держави, котра на думку окремих груп людей буде найкраще та найорганічніше відгукуватись серед українського народу.

Також значно допоможе в дослідженні і той факт, що різні підходи до ідеології української державності мали спроби практичного втілення на прикладі УНР(Української Народної Республіки), ЗУНР(Західно-Української Народної Республіки), Української Держави та різних дрібних формувань, як-от Холодноярська Республіка чи Вільна Територія Махна. Кожна з цих утворень мали різний фундамент, різні способи втілення різних концепцій ідеології української державності та надають гарну основу для дослідження.

Важливим також є тогочасний контекст, що в деяких аспектах є схожим з сучасністю України. На початку XX століття світ пережив період масштабних трансформацій і численних викликів, перед якими поставали держави, що врешті-решт вилилося у одну з найбільших воєн в історії людства – Першу Світову війну. У цих умовах суспільство розвивалося особливо динамічно, а окремі діячі активно формували та поширювали різноманітні політичні рухи й ідеології, що знаходили своє відображення і в українському контексті.

Сучасність багато в чому віддзеркалює події початку XX століття: в Європі знову розгорнулася масштабна війна – Російсько-Українська, найбільша за останнє століття. У таких умовах український народ стикається з низкою нових викликів, що потребують пошуку адекватних шляхів подолання та вироблення стратегій для подальшого розвитку [32].

На початку XX століття значну популярність серед українського населення Австро-Угорщини та Російської імперії займали соціалістичні, соціал-революційні, загалом ліві політичні течії. Провідними представниками цього напрямку були Українська соціал-демократична робітнича партія (УСДРП) та Українська партія соціалістів-революціонерів (УПСР).

Вони виступили своєрідним «авангардом українського соціалістичного руху», об'єднавши навколо себе значну частину населення та низку визначних діячів української інтелігенції, письменників, науковців, тощо. Серед таких постатей можна назвати: Володимира Винниченка, Симона Васильовича Петлюру, Дмитра Володимировича Антоновича, Михайла Сергійовича Грушевського, Миколу Ілліча Шрага та інших. Особливістю українського соціалістичного руху стало те, що він знаходив безпосереднє втілення у сфері державного управління. Так, у період існування Української Центральної Ради (березень 1917 – квітень 1918 рр.) її очільником був представник соціалістичного напрямку М. Грушевський. Згодом, під час діяльності Директорії Української Народної Республіки, керівництво обіймали В. Винниченко (листопад 1918 – лютий 1919 рр.), представник УСДРП, а також С. Петлюра, що належав до соціалістичної течії (1919 – 1921 рр.).

Українська партія соціалістів-революціонерів (УПСР, відома також як українські есери) була лівою політичною силою, що відігравала провідну роль у суспільно-політичному житті під час національно-визвольних змагань 1917–1921 рр. До 1917 року вона існувала переважно у вигляді окремих гуртків і груп, що сформувалися ще в добу революції 1905–1907 рр., і позиціонувалася як партія, яка репрезентувала інтереси селянства. Офіційне оформлення УПСР відбулося на Першому Установчому з'їзді у Києві 17–18 квітня 1917 р., де есери об'єдналися в єдину організацію. Соціальну основу партії становили українське селянство та

радикально налаштована інтелігенція. Серед керівників вирізнялися Микола Ковалевський, Лев Ковалів, Василь Залізник, Олександр Севрюк, Петро Христюк, а неформальним моральним авторитетом вважався Михайло Грушевський, який офіційно приєднався до партії у 1919 р. Друкованими органами УПСР були щоденна газета «Народна воля» та тижневик «Боротьба». Важливим інструментом впливу на селянство стала створена партією Селянська спілка – масова професійно-класова організація українських хліборобів [33].

Програмні засади УПСР, ухвалені на Другому з'їзді у Києві (28 липня – 1 серпня 1917 р.), значною мірою спиралися на програму російської партії соціалістів-революціонерів. У програмі-максимум партія ставила за мету трансформацію капіталістичного ладу в соціалістичний, тоді як програма-мінімум передбачала здійснення окремих політичних і соціальних реформ. У внутрішній політиці УПСР виступала за республікансько-демократичну модель державного устрою, гарантування громадянських прав і демократичних свобод. В аграрному питанні головним постулатом було скасування приватної власності на землю та її соціалізація. Партія пов'язувала остаточне розв'язання національного питання з утвердженням соціалізму, вважаючи, що за умов буржуазного устрою воно не може бути реалізоване повною мірою. Вона обстоювала право націй на самовизначення та виступала за федеративний устрій Росії як союзу рівноправних національно-територіальних республік.

УСДРП (або як їх ще називали - есдеки) мала другу за чисельністю фракцію в Українській Центральній Раді та значне представництво в органах виконавчої влади. В. Винниченко займав посаду заступника голови Української Центральної Ради (УЦР) і очолював перший український уряд - Генеральний секретаріат Української Центральної Ради, де есдеки мали ще 4 міністерські посади (Б. Мартос, С. Петлюра, В. Садовський, І. Стешенко). Завдяки цьому можливо оглянути та проаналізувати втілення ідей соціалістичного табору на практиці, так як УЦР, УНР та частково в період Директорії саме вони були при владі [2].

Підхід соціалістичного руху та великої частки української інтелігенції до державотворення на початку ХХ ст. був помірним. Про здобуття незалежності

здебільшого мови і не йшло, розглядалося два основні шляхи – це реформація Російської імперії у федеративну республіку, де народи матимуть рівні права самоуправління та самовираження. Іншим же підходом було поступове здобуття незалежної України, де початковим етапом було здобуття автономію, саме про автономію, як основну ціль і йшлося в колах соціалістичного табору, та над цим зосереджувалися державотворчі документи – універсали. Вже за першим універсалом Україна здобула свою автономію, а за четвертим, у світлі дестабілізації Росії, та жовтневого перевороту, було проголошено незалежність Української Народної Республіки. Таким чином саме соціалістичний підхід став основним, та був втілений на практиці.

Попри це, як такої єдиної ідеї українського державотворення не було, тому існувало безліч різних поглядів від різних діячів, рухів чи організацій. Так питання адміністративного поділу України у соціалістів був реформістсько-революційним. Це підтверджується на практиці 6 березня 1918 р., коли Українська Центральна Рада прийняла «Закон про поділ Української землі. Старий поділ на губернії був замінений поділом на 32 землі, на основі самоврядування та принципів децентралізації. Ініціативу такого поділу виклав М.Грушевський в у газеті «Народна Воля». Так як він сам був істориком, важливу роль у створенні нового адміністративного поділу відігравали не тільки економічні, географічні аспекти, але й культурно-історичні, а політично робився акцент на децентралізації адміністративного управління, та принципах самоуправління, проте не на федеративних засадах, все ще дотримуючись принципів України як унітарної держави [33].

Схожого підходу дотримувалися паралельно УНР і на теренах ЗУНР, проте в кардинально іншому світлі. ЗУНР створювалася як унітарна держава, проте як таких аналогів губерній чи земель, як найвищої адміністративної одиниці там не було, а поділ втілювався на повіти, а саме на 40 повітів. Сам же адміністративний устрій був хоч і втілений на засадах самоуправління та децентралізації, так само як і в їхніх східних колег з УНР, проте це була не соціалістична республіка, а воєнізована, з елементами диктатури республіка. Вся країна ділилася на три військові області, ті ж в свою чергу ділилися на військові округи, що й включали в себе повіти.

Підтримувався порядок в них державною жандармерією з центром у Львові, прямо з центру. Попри номінальну роль голови повітів, що втілювалася повітовими комісарами, котрих на початку навіть обирали самі ж громади повітів, навіть це право потім передали Державному секретаріату внутрішніх справ. Тож можна побачити, що Україна назагал вбачалася як держава з широким самоврядуванням, децентралізацією, проте навіть така одна ідея на практиці втілювалася зовсім по різному, і навіть в неї були свої противники, а саме два основних альтернативних бачення – федеративне, та консервативне [28].

Федералісти, що були вперше представлені Михайлом Петровичем Драгомановим та Братством тарасівців, що вбачали Україну як федерацію Лівобережної, Правобережної, Степової України, Кубані та Галичини, а в турбулентні часи початку ХХ ст. активно відстоювалася ідея федералізму самостійниками з М.Міхновським на чолі. Він у свою чергу видав проєкт конституції України, так звану «Конституцію Міхновського», в якій були закладені основи ідеальної держави самостійницького руху, яка і покладалася на ідеї федералізму.

Консерватори, в свою чергу притримували ідей помірних змін, та поступової українізації адміністративно-територіального поділу України, не відкидаючи старого, губерньського поділу, що видно на практиці, за часів Української Держави П.Скоропадського, за котрої держава повернулася до старого поділу, а влада була більш централізовано, ніж за часів УНР.

Самостійницький рух хоч і не був найпоширенішим з-поміж інших течій, ідеологій, та попри це його слід на історію української національної думки є по справжньому визначним, представлений діяльністю Міхновського Миколи Івановича, та партією УНП, пізніше УПСС.

Стисло та зрозуміло про ідеологію самостійництва написано у творі «Десять заповідей УНП», написаної Міхновським [47]., та за раніше вказаного проєкту конституції України. У заповідях було написано наступне: Там було написано наступне:

1. Одна, єдина, неподільна, від Карпат аж до Кавказу самостійна, вільна, демократична Україна – республіка робочих людей.
2. Усі люди – твої браття, але москалі, ляхи, угри, румуни та жида – се вороги нашого народу, поки вони панують над нами й визискують нас.
3. Україна для українців! Отже, вигонь звідусіль з України чужинців-гнобителів.
4. Усюди й завжди уживай української мови. Хай ні дружина твоя, ні діти твої не поганяють твоєї господи мовою чужинців-гнобителів.
5. Шануй діячів рідного краю, ненавидь ворогів його, зневажай перевертнів-відступників – і добре буде цілому твоєму народові й тобі.
6. Не вбивай України своєю байдужістю до всенародних інтересів.
7. Не зробишся ренегатом-відступником.
8. Не обкрадай власного народу, працюючи на ворогів України.
9. Допмагай своєму землякові поперед усіх, держись купи.
10. Не бери собі дружини з чужинців, бо твої діти будуть тобі ворогами, не приятелюй з ворогами нашого народу, бо ти додаєш їм сили й відваги, не накладай укупі з гнобителями нашими, бо зрадником будеш.

Так майбутня Українська Республіка, національна те федеративна визначалася як всеукраїнська спілка вільних та самоврядних земель, з яскравим акцентом на відмінностях, а радше природних, культурних особливостях різних українських земель. Це утворювало таке собі органічне поєднання, Україна, єдина та неподільна держава з акцентом на національну єдність та моноетнічність держави і радикальними пропозиціями виселення національних меншин з теренів Української держави, та самоврядна федерація, від Сяну по Кубань, від Карпат до Кавказу, всі ці території мали увійти до загальної Всеукраїнської спілки [18].

Проте ідеї самостійницького руху не були втілені в реальність, як і загалом ідея українського федералізму як така не втілювалася в реальність на державному рівні на початку ХХ ст., в той час як другий альтернативний підхід, а саме консервативний, отримав можливість на практиці втілювати своє бачення на прикладі Української

Держави, та руху українського монархічного консерватизму. Після приходу до влади уряд П.Скоропадського скасував адміністративно-територіальні реформи, втілені за часів УЦР і повернув старий адміністративно-територіальний поділ українських земель у складі Російської імперії. Так Україна ділилася на 9 губерній та 2 округи. Губерніями та округами управляли старости, які здійснювали керівництво з адміністративних центрів губерній. Столицею держави залишався Київ.

Велися перемовини з представниками Кримського крайового уряду та Кубанської народної республіки щодо їхнього приєднання до складу Української держави на умовах автономії. Проте частково це було загальною тенденцією до скасування реформізму соціалістичного руху УНР, так як лівий рух загалом вважався найбільшим ворогом нового консервативного уряду, котрий, до того ж, спирався на великих землевласників, підприємців та фермерів, власність котрих за часів минулої влади конфіскували, та роздали народові, виправлення чого і стало однією з основних цілей уряду Скоропадського. Адже будувалася держава на засадах капіталізму, протилежно до минулого курсу [8].

Проте адміністративно-територіальний поділ то не єдиний пункт розбіжностей в баченні ідеї української державності, тобто в побудові ідеології української державності як такої. Але проаналізувавши цей один аспект, можна зробити висновок, що хоч і бачення, та способи практичного втілення адміністративного поділу України були різні, є й ті корінні аспекти цієї ідеї, що об'єднували ці різні ідеї, та можливо слугували як підґрунтя для ідей сучасності. Так аспект самоврядування та загальної децентралізації можна прослідкувати з-поміж майже всіх течій української політичної думки, в тих чи інших обсягах, незалежно від того, чи загальною ідеєю адміністративного поділу була федерація, чи унітарна держава.

Так прикладом тяготіння українського народу до самоврядування можна навести й Вільну територію Нестора Махна. По справжньому унікальний не тільки на теренах України, а й всього світу, приклад втілення вільної території з повним самоврядуванням та фактичною відсутністю центрального управління, тобто втілення так пропагованого Н.Махном соц.анархізму. Населені пункти, що входили до цієї «Вільної території», мали волю управляти собою в тому вигляді, в якому

забажають, як такого збору податків, чи то установ з умовного центрального управління просто не існувало. Самі ж анархісти пропагували це як органічний спосіб життя не тільки українського народу, а як загалом людей як таких, проте саме на території України ця ідея втілювалася на практиці [20].

Ще одним видатним діячем, представником соціалістичного руху, який залишив помітний слід в розробленні ідеології української державності і так само робив акцент на самоуправлінні народу, був В.Винниченко – відомий письменник і політичний діяч. Спочатку він належав до Революційної української партії (РУП), а згодом приєднався до Української соціал-демократичної робітничої партії (УСДРП), активно беручи участь у підпільному політичному русі. Як один із найпопулярніших українських письменників свого часу та водночас провідний діяч УСДРП, Винниченко не міг залишитися осторонь політичного життя після Лютневої революції 1917 року.

Винниченко вважався одним із найвпливовіших членів УСДРП. Хоча ця партія не відзначалася найбільшою чисельністю в Українській Центральній Раді, саме вона мала потужний кадровий склад і значний вплив на початку 1917 року. Згодом Українська соціал-демократична робітничка партія відіграла ключову роль у революційних процесах, а Винниченко, як її лідер і видатний митець, отримав можливість реалізувати свої політичні ідеї в державотворчій діяльності Центральної Ради. Він пропонував ідею побудови соціалістичного суспільства на основі співпраці кооперативів з метою створення міцної держави, таку ідеологію можна назвати кооперативізмом.

Кооперативами в той час були селянські об'єднання, прямим завданням котрих було самоорганізація виробництва, самоуправління в їхніх відповідних громадах. Таке функціонування суспільства автор вважав органічним для не просто українського суспільства, а для людства як такого, саме побудову кооперативної держави як ідеал Винниченко ставив як за головну ціль. Такий підхід дещо нагадує в своїй організації синдикалістичні рухи та ідеології Заходу. Це концепція економічного устрою та водночас профспілково-політичний рух, який пропонує альтернативу капіталістичній системі. В його основі лежить ідея, що робітники,

промислові підприємства та організації мають об'єднуватися у конфедерації або синдикати, які спільно керуватимуть економічним життям суспільства [25].

Проте В.Винниченко в своїх поглядах, особливо ближче до кінця своєї політичної діяльності все більше звертав уваги до національної складової державобудування, що у висновку призвело до його конфлікту з більшовиками, до котрих, вважалося, що він був досить подібний у своїх поглядах. Через це Винниченко у висновку опинився в еміграції у Франції, хоч і за час національно-визвольних змагань 1917-1921 років він приклав свою руку до надзвичайно важливих документів українського державництва, він є автором Першого та Другого універсалів Української Центральної Ради. Державно-політичні акти та грамоти-прокламації, що видавалися Українською Центральною Радою для широкої громадськості, були основоположними державотворчими документами, які спрямовували українське суспільство на шлях здобуття незалежності.

Таким чином можна прослідкувати ідею самоуправління українського народу як одну з центральних з-поміж всіх кутків політичного спектру, адже навіть за консервативного уряду гетьманату Української Держави за ціль ставилося створення в майбутньому Сейму, як парламентської структури, а ідеї автократизму відкидалися, що вкотре підкреслює прагнення українського народу до самоврядування. Проте і такі питання як: повинна Україна бути федерацією чи унітарною державою розгорілися з новою силою з відновленням незалежності у 1991 році, та продовжуються в меншій степені і до сьогодні, що розглядатиметься в майбутніх розділах.

Проте поряд з питанням адміністративно-територіальної форми управління Україною повстає і питання сепаратизму. Аспект сепаратизму стоїть поряд з федералізацією України можуть повстати і сепаратистські рухи за незалежність, відділення тих чи інших федеральних одиниць, чи приєднання їх до сусідніх держав, в тому числі до Росії, що як ніколи актуально сьогодні. Так, до прикладу, писав В.Липинський на цю тему: «...Соборність може бути досягнена тільки гармонійним взаємним перехресцуванням двох сил: доосередкової сили – матеріально і морально авторитетної, єдиної і всенаціональної – центральної державної Влади, і

відосередкової сили як найширших автономій поодиноких українських країв, спаяних в одну цілість цією сильною державною Владою...» [34].

Тому наступним та не менш важливим для аналізу та розуміння ідеології української державності питанням є те, на чому взагалі ґрунтується українська державність, тобто сам український народ. В той період українська нація як така отримала справжній вибух, об'єднання Австро-Угорського заходу за Україною Наддніпрянською. Українці заходу, що донедавна ще себе називали русинами, будучи розділеними, стали рушієм створення альтернативної держави, та подальшого об'єднання двох держав за Акту Злуки 22 січня 1919 року.

Тож переломним питанням для українських мислителів того періоду стало питання української нації. Націю з державою ставили як два нерозривні аспекти одного цілого як соціалісти, так і консерватори, хоч і під різними кутами. Історичний контекст, культурні аспекти великої України ставали в центр питань не тільки як аспектів суто філософсько-політичних, а й у побудові адміністративного устрою, найменувань міст, адміністративних одиниць, питань українізації освіти, влади, релігії та війська. Питання національне стало питанням номер одним, адже воно було фундаментом та рушієм у розбудові незалежної держави.

Так одним з головних питань стало, наприклад, походження української нації як такої, пошук того культурно-історичного стержню, на якому б будувалася українська ідентичність, та того стержню, який зміг би об'єднати великий обсяг земель, населених українцями, котрій знайшли себе навіть на територіях Далекого Сходу, Амуру, та попри це підтримували зв'язок з центром, з метрополією.

Український народ як такий вважався навіть великою часткою української інтелігенції як селянська нація, не маючи під цим нічого негативного. Українське село в той час було розвинена, та мало велику ступінь самоуправління, культура розвивалася та зберігалася саме в селі, коли як в містах, часто проводилася активна русифікація, особливо в таких центрах як: Київ, Харків чи Одеса. Окрім символічної важливості села воно мало й практичну вагу.

Спільною рисою для більшості політичних рухів було звернення до селянства як до ключової опори нації. Втім, кожна ідеологічна течія по-різному уявляла його

роль у втіленні української національної ідеї. Гетьманці прагнули сформувати із заможних селян потужний середній клас і підтримували розвиток підприємництва. Соціалісти, навпаки, відстоювали ідею рівноправного розвитку селянства на засадах справедливого співробітництва. Самостійники ж робили ставку на мілітаризацію селян, перетворюючи їх на козацьке військо, готове боротися за незалежність України. Попри ці відмінності, всі рухи визнавали селянство основною силою нації, тією, яку слід або підносити й удосконалювати, або спрямовувати до реалізації ідеї української державності [3].

Другим таким аспектом української нації стала козацька спадщина, що вважалася таким собі ядром української ідентичності як такої на початку ХХ ст, завдяки чому спроби її відродження були характерними як для широких верств українського суспільства, так і для представників різних політичних течій. Від соціалістів і самостійників до анархістів та націоналістів – усі вони, в тій чи іншій формі, пов'язували українську культуру, традиції та національну ідентичність із козацьким минулим. Хтось, як-от М.Грушевський, вів походження українців не просто від Русі України, а й від антів IV-VI ст., проте центральним в українській культурі того часу вважалося саме козацтво, яке в якійсь мірі ще існувало і на той час, та активно задіявалося в тій чи іншій мірі державою, чи діями початку ХХ ст.

Соціалісти зверталися до козацтва як до символу героїчного минулого, боротьби за свободу і незалежність. Анархісти бачили в ньому зразок вільного, самоврядного селянства з сильними військовими традиціями, які відповідали їхньому ідеалу суспільства без централізованої влади. Гетьманці, крім економічної опори на заможне селянство, намагалися відтворити й саму модель козацького врядування, з виборністю гетьмана, традиційною військовою організацією на зразок сердюків і чорних запорожців. Самостійники ж вбачали в землях колишньої Запорозької Січі серцевину української нації та джерело національної гордості. Для них козацька традиція уособлювала незалежність, порядок, ідею невпокореної боротьби з поневолювачем.

Таким чином, козацтво виступало не просто історичним спомином, а й активно використовувалося як основа для побудови майбутнього – в ідеологіях, культурі та

державному будівництві, та навіть продовжувало відігравати таку роль і надалі, переходячи в середину та другу половину XX ст.

Так козацтво активно використовувалося більшовицькою, пізніше радянською пропагандою в різноманітних цілях, як для зображення українських націоналістів як розбишак бандитів, чи-то для зображення героїчного українського селянства, що повставало проти тиранії буржуазії. Так майже вся радянська історіографія зображувало боротьбу козацтва як, в першу чергу, боротьбу класову, де селянство, опираючись повстає проти тиранії польської католицької аристократії, та бореться за свої права та незалежність, потім вже підводячи до їхнього «союзу» з Московією, тим самим і обґрунтовуючи майбутню окупацію українського народу як відновлення вікового союзу народів та створення по справжньому вільного для селянства ладу, за яких так довго, історично, боролось українське селянство [27].

1.2. Повстанський рух та український більшовизм

Український народ, програвши національно-визвольні змагання 1917-1921 рр. опинилося в стані окупації, більшою частиною саме радянською державою, меншою також Польщею, Румунією та Чехословаччиною.

З цього моменту ідеологія української державності на офіційному рівні загалом може бути поділена на два основні вектори. Як така Україна є частиною радянського простору, проте її роль, її місце в цьому просторі на початку ще не було точно визначено, та де-юре УСРР об'єдналася з іншими радянськими республіками та утворили СРСР тільки в 1922 році, тобто певний час Україна існувала як незалежна радянська республіка в загальній більшовицькій сфері. Проте навіть після приєднання, можна прослідкувати два вектори, котрі в роботі будуть вказані як: проукраїнський вектор, та прорадянський.

Проукраїнський вектор можна загалом охарактеризувати як групу діячів та людей, що бажали, якщо не існування незалежної радянської України, то створення умов та реалій, в яких України буде рівним членом союзу, поряд с РСФРР та іншими республіками, де влада буде спілкуватися українською, дітей навчатимуть рідної мови, культура та інші аспекти українського суспільства не будуть пригнічуватися, а будуть розвиватися, хоч і залишатись в загально радянському просторі. Представниками такого руху можна назвати Миколу Олексійовича Скрипника, Олександра Яковича Шумського та Миколу Хвильового(Фітільов Микола Григорович). Радянські діячі українського походження, що були головними прибічниками українізації, О.Шумський був народним комісаром внутрішніх справ та освіти, підтримував М.Хвильового та разом були прибічниками так званого націонал-комуністичного руху.

Так він ініціював освіту українською мовою, просував та захищав українську літератури та письменництво, де його дороги і зійшлися з Хвильовим, котрий у свою чергу і просував існування України радянської поза Росії, з його відомою цитатою: «Геть від Москви!», котра стала загальноукраїнським гаслом, сформованим під час літературної дискусії 1925-1928 рр, проте точних джерел цієї цитати немає, а її прийнято приписувати М.Хвильовому. Проте саме джерело цієї фрази не так важливе,

як її сенс, та показник, що навіть попри радянське коріння, соціалістичний шлях який для себе обрали ці діячі, та який був нав'язаний на українське суспільство, це не був рух простих маріонеток Москви, та попри все існував рух за українізацію та за Україну.

М.Скрипник в свою чергу, попри те що теж був прибічником українізації, та одним з ініціаторів політики коренізації, проте займав більш провладну позицію, та загалом був догматиком марксизму-ленінізму як такого, тому встав на заміну Шумського, коли той встав на заваду Й.Сталіна, та був спочатку заарештований за національний ухил, котрий навіть прозвали на його честь – «шумскізм», а потім за розпорядженням радянської влади убитий, 18 вересня 1946. Загалом саме Сталін та його прихильники стали кінцем політики українізації, а подальші спроби вибудовувати саме Україну, а не лише гвинтик в машині, що називалась СРСР, окреслювали петлюрівщиною, та буржуазним націоналізмом і всіляко знищувалися. А у кінці кінців всі діячі були або вбиті, або, як у випадку М.Скрипника скоїли самогубство.

Після чого залишається лише другий підхід – підхід радянський, котрий по суті згуртовував в собі всі лояльні Москві та владі СРСР кола діячів та народ, в побудові одного єдиного організму, розмиття кордонів всередині союзу, та створення нової людини – так званої «людини радянської», відкинувши всякі національні риси, що робили українців українцями.

У висновку можна сказати, що саме перший рух був справжнім рухом, що намагався вибудовувати українську державність в соціалістичному, радянському векторі, проте саме як Україну. Україна вбачалася як рівноправна частина союзу радянських республік, якщо не як одна з передових, українська культура та наррод ставилися на перший план, а радянські догми н стояли поряд, де вибудовування пролетарського суспільства навіть не було першочерговим, а акцент на селянство, котрий був таким яскравим за часів національної боротьби 1917-1922 рр., традиційно продовжувався. В той час як опозицією до них була просто група лоялістів Москви, що як такі за ціль вибудовування України навіть не ставили.

В той же час паралельно до цих обидвох рухів УРСР стояв і третій – повстансько-революційний та екзиль. Ідеологія української державності, та загальна політична думка після подій 1917-1921 років зосереджувалася здебільшого на рефлексії. Український народ програв битву за державність, пройшов час великого піднесення, за яким слідувала така собі меланхолія, з якої зродився націоналістичний, повстанський рух.

У пошуках причини провалу подій 1917 – 1921 рр. представники націоналістичних поглядів прийшли до висновку, що основною проблемою та вадою була потреба у сильному лідері. Попри бажання народу досягти свободи та незалежності, великою проблемою була відсутність централізованої та авторитарної влади. Народ був розчарований та пригнічений слабким урядовим керівництвом того часу. Це нашттовхнуло прибічників націоналізму до прямої критики та відмови від демократичних і соціалістичних принципів, які були відмітною рисою українського національного руху наприкінці XIX і початку XX століть. Ідеї гуманізму та плюралізму, що були характерні для тогочасних діячів були охарактеризовані як наївні, а курс на соціалістичну форму економіки неприпустимим.

Одним з ключових осіб цього руху став Дмитро Іванович Донцов, та його ідеологія інтегрального націоналізму, як новітній підхід до питання української державності. Україна націоналістична розглядалася як країна авторитарна, а в деяких більш радикальних підходах навіть тоталітарна, що відповідало загальному політичному тренді середини XX ст. Початкові ідеї українського інтегрального націоналізму, за інтерпретації Д. Донцова, ґрунтувалися на запереченні соціалізму та демократії як ворожих ідеологій, що підривали національну єдність і сприяли поневоленню українського народу. Соціалізм, на його думку, розмивав національну самосвідомість, відволікаючи людей від ідеї нації, тоді як демократія спричиняла роздробленість та культивувала егоїзм, несумісний із національною солідарністю. У цьому контексті ідеалом для України вбачалася незалежна, авторитарна, традиціоналістична та мілітаристична держава. Індивідуалізм піддавався жорсткій критиці, особливо в контексті поразки української інтелігенції, причину якої Д. Донцов убачав саме в надмірному зосередженні на особистому. Натомість

інтегральний націоналізм ставив у центр колективізм – ідею національної єдності, згуртованості та самопожертви заради спільної мети. Шлях до незалежної України, за цією концепцією, лежить через пробудження національної свідомості та зміцнення внутрішньої єдності народу [1].

Піддаючись загальному тренду, та подіям початку XX ст., створюючи таку собі протипагу соціал-революційному руху, більшовизму та комуністичним мріям радянської сфери, створювалася ідея вибудовування радикальної авторитарної, чи тоталітарної, хоч і колективістської, проте і капіталістичної держави, а методи побудови такої держави пропорційно також стали більш радикальними, більше вдаючись до тероризму та підпільної збройної боротьби, що з початком активної діяльності УПА вилилось вже в активну збройну повстанську боротьбу, ще одну спробу побудови незалежної України.

Особливістю ідей Донцова, наприклад, є й його трактування поняття «українець», яке виходить за межі суто етнічного визначення. На його думку, українцем є не той, хто лише належить до певного етносу, а той, хто свідомо поділяє ідеї українства, приймає обраний нацією шлях і визнає здобуття незалежної України в її етнічних кордонах як головну мету. Держава та нація мули будуватись як строго ієрархічна структура, де кожна соціальна група має своє чітке місце, а провідну роль відіграє еліта – носії ідеї, фанатичні та переконані, які повинні вести народ до національного відродження. Це в свою чергу відповідало б більше як раз характеристикам тоталітарної держави. Такий підхід по суті є унікальним на просторах української політичної думки, та зародив такий унікальний підхід до ідеології української державності, котрий також буде вивчати та писати на його основі в роботі «Націократія» Сціборського Миколи Орестовича, а вже в сучасності в роботі «Націократія 2.0.» Кравченка Миколи Сергійовича.

Одним із провідних ідеологів того періоду був український державний діяч і співзасновник ОУН Микола Сціборський. Ще за часів Української революції 1917–1921 років він активно займався політичною діяльністю, однак найбільшої відомості набув саме у період існування ОУН. Перебуваючи в еміграції, Сціборський розробив власну концепцію українського націоналізму. У вересні 1939 року, за дорученням

Андрія Мельника, він розпочав роботу над проєктом Конституції незалежної України, яка ґрунтувалася на принципах тоталітаризму та професійно-станового устрою держави [21].

Цікавим прикладом вибудови української державності паралельно повстанському чи радянському просторах став феномен Карпатської України. Спочатку автономна республіка у складі Чехо-Словаччини, пізніше незалежна держава, що боролася за своє існування в буремні часи 30-х років XX ст.

На підставі рішень Сен-Жерменського (1919 р.) та Тріанонського (1920 р.) договорів Підкарпатська Русь увійшла до складу Чехословацької Республіки як автономна одиниця. Проте на практиці автономні права Карпатської України, закріплені в цих договорах, чехословацький уряд так і не реалізував. У 1920–1930-х роках українська громадськість і політичні сили Закарпаття активно боролися за надання краю автономії, створення Української національної держави та возз'єднання з іншими українськими землями у незалежній Соборній Україні. З цією метою регулярно проводилися народовецькі з'їзди.

29 травня 1938 року Центральна Руська Народна Рада, що діяла в Ужгороді – столиці Карпатської України, звернулася до уряду Чехословаччини з вимогою впровадити автономний статус краю відповідно до Сен-Жерменського договору та конституційних положень. 9 вересня того ж року делегація з десяти представників Української Центральної Народної Ради прибула до Праги для переговорів про надання автономії у межах Чехословацької держави.

4 жовтня 1938 року уряд Угорщини запропонував Німеччині приєднати Закарпаття до угорських володінь, отримавши підтримку Польщі, яка побоювалася, що українська автономія може посилити визвольні настрої серед українців у самій Польщі.

Після підписання Мюнхенської угоди чотирма державами 30 вересня 1938 року складна міжнародна ситуація Чехословаччини та активізація українського руху змусили празький уряд погодитися на надання Підкарпатській Русі автономного статусу. 22 листопада 1938 року парламент у Празі ухвалив конституційний закон про

автономію Карпатської України, внаслідок чого Чехословаччина стала федеративною державою, що об'єднувала чехів, словаків і карпатських українців (русинів).

Новим прем'єр-міністром Карпатської України було призначено лідера Християнсько-народної партії, греко-католицького священика отця Августина Волошина. Під час урочистої церемонії, у присутності міністра Е. Бачинського, чеського генерала О. Сватека та віцегубернатора О. Бескида, він склав присягу на вірність Чехословацькій Республіці. У своїй першій промові Волошин запевнив, що жителям Закарпаття буде гарантовано їхні культурні, національні та економічні права.

З метою захисту автономії та протидії угорським і польським військовим формуванням були створені збройні сили Карпатської України – Організація оборони «Карпатська Січ». Значну підтримку у формуванні цих підрозділів надала Організація Українських Націоналістів. Проблема терористичних дій з боку угорських і польських груп набула великого значення, у відповідь влада навіть тимчасово закрила кордони з Угорщиною та Польщею.

Таким чином, всі наведені вище події лише затверджують, та фактично зацементовують Закарпаття як невід'ємну частину єдиної України, а їхню боротьбу як гарний приклад потуги українського народу до здобуття не просто прав та свобод, а можливості самоуправління, що лише дещо підтверджуватиметься далі, коли буде проголошено незалежність Карпатської України, та їхню подальшу збройну боротьбу. Такий статус українців, як невід'ємної частини одного цілого, та в якомусь сенсі розуміння недовгостроковості такої держави було зрозуміло навіть діячам, що цю державу будували, проте головним було одне – донесення українського питання, затвердження єдності українського народу, та єдності Закарпаття та більшої України.

Про це з трибун Сойму говорить А.Волошин: «Наша Земля стає вільною, незалежною та проголошує перед цілим світом, що вона була, є й хоче бути українська. І коли б навіть нашій молодій Державі не суджено було довго жити, то наш Край залишиться вже назавжди український, бо нема такої сили, яка могла б знищити душу, сильну волю нашого українського народу» [37].

Тож Карпатська Україна стала черговим прикладом державобудування українців ХХ ст. просунувши прогрес саме демократичної ідеології української державності, де головною партією, що без жодної суттєвої конкуренції перемогла на виборах в Сойм, стала демократична християнська проукраїнська партія, що також стало унікальним випадком, на традиційно москвофільських землях українських Карпат. Їхня боротьба також була пов'язана з боротьбою ОУН, мавши взаємний ефект, де рух Закарпаття отримав військово-організаційну допомогу, а рух Західної України, в складі Польщі, отримав новий поштовх до боротьби за свої права та свободи.

Проте не був рух націоналістів таким єдиним, адже у 1940 році Організація українських націоналістів розкололася, та утворилися дві окремі частини: одну очолив Андрій Мельник (мельниківці), а іншу – Степан Бандера (бандерівці). Після цього мельниківська ОУН поступово відмовилася від засад інтегрального націоналізму, тоді як бандерівська гілка, навпаки, схилялася до більш тоталітарних ідей. Водночас ці ідеї ухвалювалися колегіально, і частина членів організації продовжувала дотримуватися принципів інтегрального націоналізму.

Під час Другої світової війни, на II Великому зборі ОУН у квітні 1941 року, під впливом політичних обставин організація була змушена відступити від чітких ідеологічних позицій. Це призвело до того, що різні діячі почали сповідувати різні погляди – серед них з'явилися навіть представники, орієнтовані на європейські ліволіберальні течії. Така різноспрямованість поглядів згодом спричинила ще глибший розкол організації. Проте сам Степан Бандера до кінця життя залишався відданим ідеям інтегрального націоналізму.

Вплив зазначених політичних течій та рухів, що в тому числі очолювали українську державність, справили тривалий вплив на формування та подальше існування ідеології української державності, який відчувається й донині. Саме ці ідеологічні напрями стали основою для становлення та розвитку українського політичного простору від моменту відновлення державної незалежності у 1991 році й до сьогодення. Події першої половини та середини ХХ ст., є важливим для України не тільки в сенсі історіографії, а й в сенсі історичної спадщини та історичної тяглості

української державності як такої. Український екзил, а саме Державний центр Української Народної Республіки (ДЦ УНР) що базувався з діячів УНР та їхніх наступників, існував до самого моменту проголошення Україною незалежності, та передав державницькі клейноди, документацію та фактичне проголошення ново відновленої Української держави як правонаступниці УНР, легітимізуючи тим самим Україну сучасності як пряме продовження Української Народної Республіки, та Української Держави в своїй сутності.

Так 10-та Надзвичайна сесія УНРади визнала правонаступником ДЦ УНР в екзилі державу Україна і ухвалила рішення про передачу повноважень та атрибутів державної влади новообраному Президентові України. 22 серпня 1992 року Президент УНР в екзилі Микола Плав'юк урочисто передав грамоту Державного центру УНР Президентові України Леоніду Кравчуку. Цей акт засвідчив, що незалежна українська держава, проголошена 24 серпня 1991 року, є правонаступницею Української Народної Республіки [38].

Проте на цьому періоді, з завершенням Другої світової війни та боротьби націоналістичного підпільницького руху, фактично активна фаза руху за українську державність та розроблення ідеології української державності завершується. З мирним договором, що завершив війну, та затверджує українські кордони, що пізніше стануть кордонами вже незалежної України, починається така собі пасивна та мирна фаза боротьби. Більшість, ядро український земель та людей тепер існують в межах однієї держави та республіки в складі Радянського Союзу, а такі події як операція «Вісла» лише затверджують це та етнічні кордони, що заготували українському народові інші держави. З цього моменту більшість ідей української державності, та чи інша боротьба за неї, чи за свободи, права та самовизначення українського народу відбуватиметься в радянському просторі, шляхом тих чи інших страйків, пікетів, індивідуальних виступів і т.д. Ідеологічна думка так чи інакше буде перебувати в колі радянського мислення, та осмислення України буде формуватися в цьому векторі.

З такими радикальними змінами, та слідом, який залишить ця радянська реальність для майбутньої української державності, українці будуть існувати до самого відновлення незалежності, а боротися чи уживатися з цим минулим і до

сьогодні. Про вивчення та аналіз цього періоду буде 2 розділ наукової роботи, часові межі починаються з 60-х років XX ст. в радянському просторі і до 2014 року за незалежної України.

РОЗДІЛ II

ШЛЯХ ДО ВІДРОДЖЕННЯ УКРАЇНИ

Друга половина XX ст. для українців, після десятиліть боротьби, спроб державобудування, революцій, Першої світової війни, Другої світової війни, та повстанської боротьби відзначилися, спочатку, відбудовою та адаптацією. Після цих подій, спочатку у 1939 році внаслідок підписання пакту Молотова-Ріббентропа до складу Української РСР були включені західноукраїнські землі – Галичина та Волинь. Уже наступного року, 1940-го, до УРСР приєднали Північну Буковину та частину Бессарабії. Після завершення Другої світової війни у 1945 році було остаточно визначено кордон із Польщею та приєднано Закарпаття, що сформувало сучасні територіальні межі України. З такими кордонами Україна в майбутньому відновить свою незалежність, так український народ отримав свою єдність, проте не крізь мирне чи тріумфальне возз'єднання, а крізь трагічні події Голодомору 1932-33 рр., операції «Вісла» 1947 р., та двох світових воєн. Саме за цей історичний період фактично було сформовано кордони, та культурно-географічні межі держави та народу, саме виходячи з цього подальші ідеї української державності досліджуватимуть ці питання.

Український народ, як і українська державність існували в умовах радянського простору до моменту відновлення незалежності, як і боротьба, що набула форми мирного та ненасильницького протесту. Ідеологія української державності набуває нового вектору, котрий розглядає Українську державу частиною загального радянського простору, а в умовах Холодної війни та жорсткого контролю з боку тоталітарної машини СРСР навіть невеликі віддалення від загальної радянської повістки, чи бажання розширення свобод та можливостей самоврядування для українців пригнічувалися, а персоналії, що досліджували ці питання чи просували їх в соціум – переслідувалися.

2.1 Україна радянська в другій половині XX ст.

Першим таким значним рухом, що повпливав на український соціум, та залишає свій слід і до сьогодні є шістдесятники. Шістдесятники – це покоління радянської та української національної інтелігенції з виразною громадянською позицією, яке активно проявило себе в культурному (мистецькому, літературному тощо) та політичному житті СРСР у другій половині 1950-х років у період хрущовської «відлиги», що ознаменувалася частковою десталінізацією та певною лібералізацією суспільного життя. Найяскравіше їхня творчість розкрилася на початку та в середині 1960-х років, що й дало назву цьому руху. Представники цього покоління становили моральну опозицію радянському тоталітарному режиму; серед них були дисиденти, «в'язні совісті» та політичні ув'язнені.

В українському політичному просторі шістдесятники виступали за захист національної мови та культури, свободи мовлення, свободи думки. Хоч шістдесятники і склалися переважно з художників, митців, письменників, кінорежисерів чи мистецтвознавців, вони значною частиною вплинули не просто на суспільство того часу, а й на питання свободи, українства та української мови, самовизначення та самоврядування, всі ці питання в свою чергу розвинули ідеологію української державності, не просто в очах та думках окремих персоналій, а й всього народу.

Шістдесятники свідомо протистояли офіційному ідеологічному догматизму, відстоюючи свободу творчого самовираження, культурне різноманіття та перевагу загальнолюдських цінностей над класовими. На формування їхніх поглядів істотно вплинули західна гуманістична культура, традиції «розстріляного відродження» та надбання українського мистецтва і літератури кінця XIX – початку XX століття. Одним із тих, хто стояв біля витоків руху шістдесятників в Україні, був доцент факультету журналістики Матвій Шестопад – педагог, серед учнів якого зростали майбутні відомі діячі, як-от:

’ячеслав Максимович Чорновіл, провідник націонал-демократичного руху, прибічник федеральної моделі української державності та один з двох основних кандидатів в перші президенти незалежної України;

Борис Ілліч Олійник, активний політичний діяч, один з депутатів Верховної ради 1 – 4 скликань, та дійсний член НАНУ;

асиль Андрійович Симоненко, поет та публіцист, що зробив вагомий вплив не тільки на українську літературу, а й політику, адже він був одним з ініціаторів пошуку місць масового захоронення жертв сталінських репресій, що значно ворухнуло радянський соціум.

Та інші патріотично налаштовані персоналії, що залишили свій слід в ідеології української державності [28].

Проте такий рух переважно мав соціально-культурний характер, адже і більшість представників дисидентів були діячі різноманітних культурних напрямків, як письменники чи художники, тощо. Такий вектор спротиву можна пояснити станом, в якому опинилася Україна в середині та другій половині ХХ ст. аналіз котрого може допомогти з розумінням майбутнього, в якому опиниться вже незалежна держава.

Сталінський Радянський Союз став еталоном тоталітарної диктатури, в котрій довелося виживати окупованим українцям. Цей період відзначився найжорсткішим притиском всього українського, геноцидом шляхом штучного голоду, політичним переслідуванням, запроторенням до в'язниць чи сибірських таборів українців, від про української інтелігенції, чи політичних діячів минулих незалежних українських держав і до звичайних людей, що відмовлялися від радянської політики, та не бажали коритися тоталітарній машині.

Такий жорстких режим мав і збройний спротив, що протримався до 50-х років ХХ ст., про що вказано вище. Проте така боротьба була безуспішна, і попри смерть Йосипа Сталіна, та кінець його тиранічного режиму, котрий трансформувався у Хрущовську десталінізацію – це не означало кінець утисків українців. Тоталітарний режим вже залишив свій наслідок, фактично зламавши будь-який можливий збройний та реальний масований спротив українського суспільства, на відновлення котрого українцям знадобилося близько 50 років.

Завдяки цьому подальше існування за Хрущова, хоч і відзначилося певною лібералізацією суспільства, але не змінило самої системи, де Українська РСР мала

лише фіктивну автономію, де все продовжувалося фактично управлятися з Москви, а будь-які навіть близько націоналістичні, проукраїнські ідеї пригнічувалося, прикладом чого як раз і стали шістдесятники. За відсутності як такої політичної інтелігенції, що не була б класичною частиною радянської, так званої, номенклатури, представляти українську сторону, українців як таких стали саме представники культури, письменники, митці, кінематографи і т.д. В свою чергу держава хоч і не застосовувала вже такі ж жорсткі методи, будь-які прояви політичного, культурного чи економічного самоствердження все ще розглядалися крізь призму загальносоюзної доктрини «єдності радянського народу» та підпорядковувалися інтересам центру. Ідеологічний контроль, який посилювався після короткочасної лібералізації періоду «відлиги», визначав межі допустимого розуміння української державності та національної ідентичності.

Основою ж офіційної ідеології залишалася концепція «розвинутого соціалізму», яку активно розвивали в другій половині 1960-х – на початку 1970-х років. Вона передбачала формування нової історичної спільності – радянського народу, та новітньої людини, по суті створення нової ідентичності, як людини радянської, що базувалася б на російській радянській культурі, що мала б нівелювати національні відмінності й замінити національну самосвідомість на нову радянську. У межах цієї доктрини українська державність розглядалася не як самостійна політична цінність, а як елемент загальносоюзної політичної системи, що реалізується через добровільне об'єднання братніх народів, де добровільне об'єднання було лише на поверхні офіційної доктрини, а справжні ж методи представлялись насильницьким об'єднанням. Таким чином, українська радянська державність трактувалася виключно як форма соціалістичної організації влади в рамках Союзу РСР.

Ідеологічна політика партійного керівництва спрямовувалася на зміцнення лояльності до центральних органів влади. У політичному дискурсі офіційно підкреслювалася «рівноправність союзних республік», однак фактично будь-які прояви самостійності у вирішенні питань внутрішньої політики, економіки чи культури жорстко обмежувалися. Навіть символічні атрибути державності – Конституція УРСР, державні органи та власна партійна структура виконували

декоративну функцію, покликану демонструвати федеративний характер Радянського Союзу, не маючи реальної політичної ваги.

У культурно-ідеологічній сфері 1960–1970-ті роки стали періодом активної русифікації, яка виправдовувалася гаслами зближення і злиття націй, та створенням нової людини радянської. У навчальних програмах, засобах масової інформації, художній літературі та кінематографі утверджувався образ України як органічної частини великої радянської батьківщини. Проте паралельно з офіційним дискурсом у цей період відбувалося й формування неофіційних ідейних течій, що й були представлені у свою чергу шістдесятницьким рухом.

Прикладом такого стику офіційної позиції та шістдесятницького руху, що має цінність для ідеології української державності є Іван Михайлович Дзюба. І.Дзюба у своїй праці «Інтернаціоналізм чи русифікація?» [35], вперше відкрито поставив питання про суперечність між проголошеним радянським інтернаціоналізмом і реальною політикою русифікації. Дзюба доводив, що справжній інтернаціоналізм можливий лише на основі рівноправності націй, а не їхнього «злиття». Він підкреслював, що без визнання культурної самобутності неможливо говорити про повноцінну державність. На його думку нація, позбавлена власної мови та культури, втрачає історичну суб'єктність. Таким чином, Дзюба сформулював концепцію державності як духовного стану нації, що передуює політичній незалежності.

В.Чорновіл підтримував таку позицію, де в своїй роботі «Лихо з розуму» подано матеріали, що стосуються першої хвилі арештів української інтелігенції 1965-1966 років. Автор назвав двадцятьма злочинцями – двадцять представників національної інтелектуальної еліти, біографічні відомості про яких, а також їхні листи, звернення, літературні та мистецькі твори лягли в основу видання. Чорновіл включив до збірки тексти, за створення яких ці діячі були засуджені радянською владою, а також листи з таборів, що передають нелюдські умови утримання і духовні страждання тогочасних політичних в'язнів.

Він виступав за відновлення правової суб'єктності України в межах існуючої радянської системи. Його погляди поєднували ідеї національної гідності, прав людини та політичної відповідальності. Чорновіл вважав, що будь-яка форма

державності, навіть у складі федерації, має сенс лише тоді, коли забезпечує політичні права своїх громадян. Його діяльність відображала перехід від культурного до правового розуміння державності, що наближало українську думку до європейської традиції громадянського суспільства [36].

Левко Лук'яненко також став однією з ключових постатей українського правозахисного руху та теоретиком, який надав ідеї державної незалежності правового й політичного виміру в умовах радянського тоталітаризму. Його погляди сформувалися на перетині національно-визвольної традиції та сучасних принципів міжнародного права, що надало українській державницькій думці нового змісту.

У 1960 році Лук'яненко разом із однодумцями створив Українську робітничо-селянську спілку (УРСС) – першу нелегальну політичну організацію післявоєнного часу, яка мала чітку програму демократичної трансформації СРСР. У програмних документах, зокрема в «Проекті Декларації про державний суверенітет України» (1960 р.), він обґрунтовував право українського народу на самовизначення, посиляючись на Статут Організації Об'єднаних Націй, який визнає цей принцип як універсальну норму міжнародного права. На думку Лук'яненка, союз рівноправних республік може існувати лише за умови добровільності та взаємної згоди, а не під тиском централізованої влади Москви.

Особливістю його ідеологічного підходу було те, що він розглядав державність як правову категорію, а не лише як політичну мету. Лук'яненко наголошував, що незалежна держава – це насамперед правовий механізм реалізації народного суверенітету, заснований на свободі громадян, рівності перед законом і самоврядуванні. У цьому сенсі він став першим із радянських дисидентів, хто послідовно поєднав ідеї національного визволення з концепцією демократичного правопорядку, що випереджала майбутню модель української незалежності 1991 року. Тобто він в свій час виступив як персона унікальна, з унікальним баченням української державності, а саме України, як держави в першу чергу незалежної.

Тому за переконання про від'єднання України від Радянського Союзу та її незалежність, отримав найгірше з-поміж шістдесятників покарання, та був відправлений до камери смертників, як під клеймом небезпечного рецидивіста та

засуджений до найвищої кари – розстрілу. Пізніше розстріл був замінений на 15 років позбавлення волі, проте загалом він був засуджений до ув'язнення двічі, та був у в'язниці в: 1961-1967 рр., 1977-1988 рр. Тож у сумі Л.Лук'яненко відбув у тюрмах 25 років, це один з найбільших термінів. Тож можна з впевненістю сказати, що його погляди були одними з найрадикальніших, що визнавалося й владою, через що й такі жорсткі покарання, а його внесок в ідеологію української державності став монументальним, адже саме він вибудовував її основи поряд з іншими діячами вже в 90-х роках, під час проголошення незалежності Україною [39].

У своїх працях і публічних виступах він наголошував, що українська нація має природне право на самовизначення, оскільки володіє власною мовою, культурою, історією та територією. На його переконання, будь-які спроби зберегти союзний формат Радянського Союзу, навіть у реформованій чи федеративній формі, приречені на невдачу, бо суперечать самому духу свободи, який повинен лежати в основі демократичної держави. Лук'яненко послідовно виступав проти ідеї автономізму в межах СРСР, вважаючи, що лише повна політична незалежність може гарантувати розвиток українського народу як самодостатньої нації.

Ідеологічна основа його концепції державності спиралася на три головні принципи: національне самовизначення, демократизм і верховенство права. Лук'яненко вважав, що майбутня Україна має бути не просто національною, а передусім правовою державою, де влада підзвітна народові, а права та свободи людини визнаються найвищою цінністю. Він відкидав як радянський тоталітаризм, так і будь-які форми авторитаризму, наголошуючи на потребі створення суспільства, заснованого на принципах громадянської згоди, моральної відповідальності й політичної культури.

Важливе місце у його поглядах займала морально-етична складова державотворення. Лук'яненко розглядав національну ідею не лише як політичну мету, а як духовне завдання – відродження внутрішньої гідності людини, звільнення від рабського мислення, виховання громадянської свідомості. У його розумінні, незалежність не могла бути самоціллю; вона мала стати інструментом для реалізації

справедливого суспільного устрою, у якому людина почувалася б відповідальною за свою державу.

Навіть після звільнення у 1976 році Левко Лук'яненко знову продовжував боротьбу свою, а в першу чергу українського народу і стає одним із засновників Української Гельсінської групи, формальним завданням якої було виявляння фактів порушення прав людини та інформування про це радянський уряд та інші 34 країни-підписанти. А насправді УГГ стало механізмом донесення правди про ситуацію з правами людини на теренах СРСР і підтримки дисидентського руху.

Працюючи над меморандумом групи, усі співзасновники підписалися справжніми іменами та залишили свої контакти. Це був виклик системі, але це було зроблено свідомо, щоб КДБ не мала підстав звинуватити їх у створенні підпільної організації.

Такого роду погляди поділяли не поділяла ні більшість, ні навіть значна частина діячів того часу, де ж абсолютна більшість продовжували розглядати Україну в сфері СРСР, що допомагає їй охарактеризувати ідеологію української державності в той часовий проміжок, серед основних діячів українського суспільства. Це допомагає проаналізувати цю ідеологію, та проблеми, які вона створює для майбутньої незалежної України. Адже за розгляду України, як невід'ємної частини великого союзу, такою собі частиною загального організму, під назвою СРСР, за подій проголошення незалежності, та фактичного будування держави, такий брак ідей стане критичним протягом всього процесу, що і стало однією з основних проблем історично [22].

Проте така характеристика більше відповідала поглядам діячів 1960-1980 рр., адже з кризою суспільства, економіки та політики в Радянському Союзі з приходом Михайла Сергійовича Горбачова до влади в 1985 році починається так званий період перебудови. Програма перебудови передбачала глибинне переосмислення та трансформацію трьох ключових сфер суспільного життя – внутрішньої політики, економіки та зовнішніх відносин, з метою виведення радянської системи із кризи застою і створення нової платформи для розвитку. Внутрішньополітичною основою перебудови стала політика гласності та демократизації, що означала відкритість до

громадського обговорення, обмеження ролі партійно-бюрократичного апарату і розширення прав громадянських інститутів.

Економічна складова передбачала впровадження елементів ринкових відносин: на державних підприємствах була запроваджена автономія, обсяги державного замовлення переглядалися, а через законодавчі акти сприялося створенню кооперативів й інших форм приватної ініціативи. У зовнішній політиці перебудова означала суттєвий поворот: відмова від надмірної ідеологічної критики капіталістичних держав, активізація діалогу зі Сполученими Штатами Америки та демократичними країнами Західної Європи, а також визнання пріоритету універсальних людських цінностей та глобальних світових проблем над вузько державними чи ідеологічними інтересами. Така комплексна трансформація мала на меті не лише модернізувати радянську систему, але також переосмислити її роль у світі, що змінювався.

Завдяки цьому почалася й активізація українських діячів, та почалася «друга хвиля» державницької думки. Для цього періоду було характерне поступове переосмислення радянської системи цінностей і перехід до ідей національного самовизначення, демократизації та відродження української ідентичності. Українські інтелектуали, політичні діячі та дисиденти, серед яких: В'ячеслав Максимович Чорновіл, Іван Михайлович Дзюба, Левко Григорович Лук'яненко, Михайло Миколайович Горинь, Ігор та Ірина Калинці, Володимир Олександрович Яворівський та інші. Вони формували ідейне підґрунтя для створення незалежної держави, апелюючи як до історичної традиції українського державотворення, так і до сучасних демократичних і гуманістичних принципів. почали змінювати своє ставлення до ідеї української державності, гарним прикладом може послугувати.

У цей час чітко окреслилося кілька ключових напрямів розвитку української ідеології. По-перше, утвердження національної самобутності стало центральним елементом суспільного дискурсу. Ідея відродження української мови, культури, історичної пам'яті та церкви розглядалася як передумова для формування суверенної держави. По-друге, усе більше посилювалися демократичні настрої, що ґрунтувалися на потребі дотримання прав людини, політичних свобод і принципів народовладдя.

Це зумовило появу численних громадських об'єднань, таких як Українська Гельсінська спілка, Народний Рух України за перебудову, які стали рушіями процесу політичного оновлення.

Особливу роль у тогочасній ідеології відігравала ідея державного суверенітету. Українські політики й інтелектуали розглядали його не лише як формальне відокремлення від СРСР, а як створення повноцінного політичного організму, заснованого на принципах демократії, правової держави та соціальної справедливості. Левко Лук'яненко у своїх працях наголошував на необхідності створення незалежної республіки, де український народ був би господарем на своїй землі, тоді як Іван Дзюба підкреслював важливість морального оновлення суспільства й переосмислення колоніального минулого. Дмитро Павличко та Володимир Яворівський у своїй публіцистиці та політичній діяльності виступали за поєднання національної ідеї з європейськими демократичними цінностями [30].

Були ж діячі, що вже вели активну політичну діяльність, та розробляли ідеологію української державності, та під впливом тогочасних подій та оточення, як-от В.Чорновіл могли змінювати свої погляди, не просто від України радянської до України незалежної. Тепер Україна не розглядається як складова Радянського Союзу, а як незалежна держава, підтримуючи ідеї Л.Лук'яненка, проте такий буремний період зміг надати різні до цього підходи, що відрізнялися від поглядів того ж Лук'яненка. Так Чорновіл став одним з небагатьох на той момент прибічників створення України як федеративної держави. Треба розуміти, що ідея федералізму, як наприклад і ідея колективізму, не залежно соціалістичного чи ні, в колах антирадянських, націоналістичних чи патріотичних була повністю спотворена досвідом перебування у складі СРСР, нібито федеративної держави, колективістських цінностей, колективістської економіки, що принесла безліч проблем українській державності та страждань українському народові.

Хоча, як було описано раніше, це були одні з провідних ідей української державності на початку ХХст., в часи, коли українці експериментували, та втілювали на практиці різні підходи до створення держави. Втім В.Чорновіл став одним з небагатьох прибічників цих ідей, будучи фактично на одній з провідних позицій

антирадянського руху, з українську незалежність. Однак перед тим, як виступити з напрацюваннями у сфері українського федералізму, він часто критикував радянський владний централізм. У 1988 році як член Української гельсінської спілки він був автором низки відозв, у яких йшлося про потребу децентралізації влади в СРСР, економічну самобутність республік, національно-культурні автономії для національних меншин тощо.

Невдовзі Чорновіл виклав своє бачення «внутрішньої» української федералізації. Він акцентував на тому, що Україна мусить відкинути московський централізм – але так само має відмовитися від київського диктату. «Гадаю, що натерпівшись від тоталітаризму і імперського централізму, вільна Україна здобуде стійкий імунітет проти всяких диктатур, однопартійних режимів, непогрішимих вождів, партій і вчень. І не захоче мій народ міняти накинутий ззовні московський централізм на рідний київський, а піде шляхом традиційного ще з князівських і козацьких часів демократичного самоврядування», – зазначено в чернетці виборчої програми кандидата в народні депутати ВР УРСР Чорновола, датованій серпнем 1989 року (вибори відбулися у березні 1990-го) [40].

У своїх політичних поглядах В'ячеслав Чорновіл послідовно обґрунтовував ідею побудови федеративного устрою України як оптимальної моделі для поєднання історичної різноманітності регіонів із єдністю держави. Він розглядав майбутню українську державу як союз земель, що сформувалися історично та зберегли власні природно-географічні, культурно-етнографічні, мовні й господарські особливості. На його думку, така структура мала б не послаблювати державу, а навпаки – зміцнювати її, створюючи систему, у якій кожен регіон міг би реалізовувати свій потенціал у межах спільного політичного й правового простору.

У цьому контексті Чорновіл визначав коло історичних земель, що могли б увійти до складу федерації, серед яких він виділяв Київщину, Поділля, Волинь, Галичину, Буковину, Закарпаття, Гетьманщину, Слобожанщину, Запоріжжя, Донеччину та Таврію. Особливе місце в його концепції займав Крим, який він розглядав або як автономну республіку у складі України, або як незалежного союзного партнера з особливим статусом.

Інституційне оформлення такої федерації, за баченням Чорновола, мало спиратися на поєднання місцевого самоврядування з ефективною загальнодержавною владою. Кожна із земель, відповідно до цієї концепції, повинна була мати власний парламент і уряд, що забезпечувало б автономію у вирішенні регіональних питань. На загальнонаціональному рівні Чорновіл пропонував створити двопалатний парламент, де одна палата представляла б населення пропорційно до його кількості, а інша – це земельні одиниці на засадах рівного представництва. Така модель, на його думку, гарантувала б демократичний баланс між центром і регіонами, сприяла б збереженню прав і свобод громадян, забезпечувала б реальну участь усіх частин країни в управлінні державою та утверджувала принципи політичного плюралізму, свободи слова, виборів і недоторканності особи.

Одним з представників класичного демократичного руху за незалежну Україну є Михайло Горинь, котрого варто розглянути для дослідження ідеології української державності, як одну з центральних персоналій того часу. Як інтелектуал, правозахисник і провідний діяч національно-демократичного руху, він поєднав у своїх переконаннях філософське осмислення свободи з практичною політичною діяльністю, спрямованою на досягнення незалежності України.

Михайло Горинь розглядав українську державність передусім як духовну категорію, що ґрунтується на гідності, свободі та відповідальності особи. На його думку, створення незалежної держави було не лише політичним актом, а насамперед процесом морального відродження нації, звільненням її від колоніального та тоталітарного минулого. Він наголошував, що незалежність не може бути результатом лише політичного компромісу чи зовнішніх обставин, вона повинна визрівати в свідомості народу як внутрішня потреба жити у власній, справедливій та вільній країні.

У своїх виступах і працях Горинь часто підкреслював, що справжня національна ідея має поєднувати духовний і соціальний аспекти. Він вважав, що держава не повинна існувати сама заради себе, а має служити розвиткові людини, забезпеченню її прав і можливостей для самореалізації. Саме тому майбутня Україна, на його переконання, мала будуватися на демократичних, правових і гуманістичних засадах,

із чітким пріоритетом загальнолюдських цінностей над будь-якою ідеологічною догмою.

Особливу увагу Горинь приділяв питанню національної єдності. Він розглядав Україну як простір духовного порозуміння між різними регіонами, культурами й історичними традиціями. Його ідея державності передбачала не уніфікацію чи примусову асиміляцію, а гармонійне співіснування всіх регіональних ідентичностей у межах спільної політичної нації. У цьому сенсі його погляди перегукувалися з концепцією В'ячеслава Чорновола, однак мали глибший акцент на морально-етичному єднанні суспільства, що має спільну історичну долю.

Важливим компонентом його бачення була роль інтелігенції як провідника духовного відродження. Горинь наголошував, що саме українська інтелігенція має стати моральним стрижнем суспільства, здатним формувати національну свідомість, поширювати ідеї свободи та відповідальності, долати наслідки радянського конформізму. Він уважав, що державність може бути стабільною лише тоді, коли ґрунтується на високому рівні громадянської культури, освіти й самоповаги народу.

Таким чином, погляди Михайла Гориня на ідеологію української державності вирізнялися поєднанням гуманістичного, духовного та національно-демократичного підходів. Для нього незалежна Україна мала бути державою не лише політичної свободи, а й морального змісту – суспільством, у якому людина є найвищою цінністю, а держава служить розвитку особистості та нації. Його ідейна спадщина доповнила інтелектуальний фундамент українського державотворення, ставши важливою складовою формування національної самосвідомості та політичної культури напередодні здобуття незалежності. За це він так само як і вище розглянуті діячі переслідувався радянською владою, аж до її ліквідації.

3 листопада 1981 року Гориня було заарештовано вдруге. Незважаючи на оголошене ним голодування, що призвело до серцевого нападу, 25 червня 1982 року його засудили до десяти років ув'язнення в таборах особливо суворого режиму з подальшим п'ятирічним засланням. Термін покарання він відбував у таборі ВС-389/36, розташованому в селі Кучино Чусовського району Пермської області.

Під час перебування в місцях позбавлення волі стан його здоров'я значно погіршився: він страждав на запалення нирок, гіпертонію, аритмію та переніс інфаркт міокарда. У зв'язку з цим 28 листопада 1986 року Гориня етапували до Львова, де його спіткала повторна серцева недуга. Після лікування в лікарні він, попри важкий стан, був змушений повернутися на Урал для продовження відбуття покарання. 2 липня 1987 року Михайла Гориня помилували.

Та одразу після звільнення він відновив активну громадсько-політичну діяльність на ряду з іншими діячами національного руху, ставши одним із ініціаторів створення Української Гельсінської спілки та долучившись до заснування Народного Руху України [30].

2.2. Відновлення української державності

Вся ця діяльність націонал-демократів кульмінувала у створенні, спочатку як громадсько-політична організація 1989 року – Народний Рух України за перебудову, пізніше просто Народний Рух України, або ж НРУ. Саме вони стали ключовою організацією у відновленні незалежності України, та формуванні ідеології української державності в її новітній історії. Цей громадсько-політичний рух, об'єднав численні демократичні сили на основі Програми та Статуту, запропонованих Спілкою письменників України. Упродовж березня – вересня 1989 року в більшості областей країни відбулися установчі конференції, які підготували ґрунт для створення руху.

Перший установчий з'їзд Народного Руху України за перебудову відбувся 8–10 вересня 1989 року в Києві, у конференц-залі Київського політехнічного інституту. До його лав увійшли представники різних політичних поглядів – від ліберальних комуністів до прихильників інтегрального націоналізму, хоча провідну роль у Русі відігравали ідеї національної демократії.

У день відкриття, 8 вересня 1989 року, в Будинку культури Київського політехнічного інституту розпочалися Установчі збори Руху. Організаційний комітет складався зі 111 осіб, а його головою був обраний народний депутат СРСР Володимир Яворівський.

З огляду на напружену політичну ситуацію та ризик заборони проведення установчих зборів, організатори розглядали можливість проведення з'їзду в Молдові або Литві, адже саме у Вільнюсі раніше відбувся установчий з'їзд Білоруського народного фронту. Однак завдяки зусиллям українських письменників-комуністів, які переконали керівництво ЦК КПУ, зокрема завідувача ідеологічного відділу Леоніда Кравчука, було отримано дозвіл на проведення установчих зборів Руху в Києві.

Важливу організаційну роль у створенні Народного Руху відіграла Українська Гельсінська спілка – перша структурована антикомуністична організація в Україні, а також новостворене "Товариство української мови імені Т.Г.Шевченка". За підсумками з'їзду головою Руху було обрано комуніста Івана Драча, тоді як

керівником Секретаріату став представник УГС, відомий антикомуніст Михайло Горинь. Перший виконував переважно символічну роль, виступаючи як поет і публічна постать, тоді як другий був справжнім рушієм ідей та організаційної роботи. Саме в Горині багато хто бачив майбутнього прем'єра, якби Україна звільнилася від влади КПУ та відновила незалежність.

У перші роки своєї діяльності Народний Рух України за перебудову став ініціатором низки масштабних масових заходів, спрямованих на утвердження державної незалежності, національного відродження та відновлення історичної пам'яті українського народу. Однією з найвизначніших акцій став «живий ланцюг» єдності, що відбувся 22 січня 1990 року з нагоди річниці проголошення Акта Злуки Української Народної Республіки та Західноукраїнської Народної Республіки. Тисячі українців, узявшись за руки від Івано-Франківська через Львів до Києва, символічно підтвердили непорушність єдності західних і східних земель України та прагнення до відновлення її соборності.

У березні – квітні 1990 р. Рух виявив також міжнародну солідарність, організувавши низку акцій на підтримку незалежності Литви, зокрема створивши Комітет підтримки Литви, що стало важливим прикладом єдності народів, які прагнули звільнення від радянського тоталітаризму. Влітку того ж року, з 1 по 5 серпня, Рух ініціював масштабний виїзд на Нікопольщину та Запоріжжя для відзначення 500-річчя запорозького козацтва, який набув загальнонаціонального значення. Окрім цього, активісти організовували масові заходи у знакових історичних місцях українського козацтва: під Берестечком, у Батурині, Лубнах і Хотині, де колись точилися героїчні битви за волю й незалежність Батьківщини [30]

Такі ініціативи засвідчили не лише пробудження національної свідомості, а й усвідомлення історичної тяглості української державності від козацької доби до Української Народної Республіки, а від неї – до сучасної української держави. Як і політичні діячі початку XX століття, представники Руху знову акцентували увагу на козацтві як уособленні волелюбного духу, державотворчої традиції та національної гідності, відзначаючи його перемоги, святині й місця слави як символи неперервності історичного розвитку українського народу.

Тож в кінці існування СРСР та напередодні відновлення незалежності України, політичний простір можна було б поділити на комуністичних лоялістів, стару номенклатуру, що бажала збереження статусу-кво, та проукраїнські сили демократичних націоналістів антибільшовиків, що представлялись Народним Рухом України, або ж гуртувалися довкола нього, як провідної організації за незалежність. Саме члени цього руху, та його прибічники стали на передовій української державності, та рухалися в сторону відновлення її незалежності. Саме цей період є по справжньому переломним, адже українська державність, ідеологія державності не буде розглядатися в полі Радянського Союзу, та не під кутом шляхів до незалежності чи самоврядування та здобуття та розширення свобод, адже після відновлення незалежності все це стає не актуальним, а головним питанням постає – як рухатися далі. Питання державобудування, формування влади та уряду, того як має управлятися незалежна Україна, та як має виглядати. Питання боротьби з комуністичним минулим, питання відбудови, реорганізації та лібералізації.

Першим етапом на цьому шляху стало – проголошення Декларації про державний суверенітет. Ще 12 червня 1990 року була ухвалена Декларація про державний суверенітет РРФСР, головною метою якої стало перерозподілення владних повноважень та власності від союзного центру на користь республіки.

А вже під впливом зростаючих суспільно-політичних настроїв, у червні того ж року XXVIII з'їзд Комуністичної партії України прийняв резолюцію «Про державний суверенітет Української РСР». Враховуючи, що більшість депутатів у Верховній Раді УРСР становили представники КПУ, ухвалення декларації відбулося переважно на виконання партійної постанови. Водночас народні депутати, пов'язані з демократичними силами, насамперед із Народним Рухом України, скористалися можливістю внести до тексту документу суттєві зміни, які надавали йому більш національно-державного змісту.

У результаті 16 липня 1990 року Верховна Рада Української РСР ухвалила Декларацію про державний суверенітет України – фундаментальний політико-правовий акт, що проголошував верховенство українських законів на території

республіки та закладав основи її майбутньої незалежності. Того ж дня парламент затвердив постанову «Про День проголошення незалежності України»

У преамбулі Декларації про державний суверенітет України наголошувалося на історичній важливості проголошення Україною власного суверенітету, який визначався як «верховенство, самостійність, повнота і неподільність влади республіки в межах її території, незалежність і рівноправність у зовнішніх зносинах». Цим положенням фактично було проголошено намір українського народу здійснювати державну владу самостійно, без підпорядкування союзним структурам, що стало фундаментальним кроком у процесі становлення національної державності.

Одним із ключових розділів документа було положення про громадянство України. У ньому вперше на законодавчому рівні проголошувалося існування власного українського громадянства, а також закріплювався принцип рівності всіх громадян перед законом. Декларація підкреслювала, що всі громадяни, незалежно від соціального походження, майнового стану, расової чи національної належності, статі, освіти, політичних чи релігійних переконань, роду занять або характеру праці, мають рівні права та свободи. У цьому контексті особливе значення надавалося тезі про те, що представники всіх національностей становлять єдиний народ України, що відповідало ідеї соборності та міжетнічної злагоди [41].

Важливою складовою Декларації було також проголошення економічної самостійності України. У документі підкреслювався намір республіки створити власні банківську, фінансову, цінову, митну та податкову системи, а також формувати самостійний державний бюджет. Передбачалася можливість запровадження національної грошової одиниці, що відображало прагнення України до повного економічного суверенітету та виходу з-під централізованої радянської системи господарювання.

Окрім економічних питань, Декларація наголошувала на самостійності республіки у сфері науки, освіти, культури та духовного розвитку української нації. Це положення мало глибоке символічне значення, адже воно відображало прагнення до відродження національної ідентичності, збереження культурної спадщини та формування власної системи цінностей.

Окремий розділ документа стосувався зовнішньополітичного статусу України. Відповідно до нього, держава проголошувала свій намір у майбутньому стати постійно нейтральною країною, що не братиме участі у військових блоках чи союзах. Україна також зобов'язувалася дотримуватися трьох неядерних принципів – не виробляти, не набувати та не застосовувати ядерну зброю. Цей підхід свідчив про прагнення України утвердитися як миролюбна держава, орієнтована на міжнародне співробітництво та безпеку.

Завершальним елементом зовнішньополітичної концепції Декларації було визнання права України на самостійне здійснення міжнародних відносин. Республіка отримувала можливість укладати договори з іншими державами, встановлювати дипломатичні, консульські та торговельно-економічні зв'язки, відкривати власні представництва за кордоном. Це положення стало правовою основою для формування майбутньої зовнішньої політики незалежної України та заклало підґрунтя для її подальшого міжнародного визнання.

Прийняття Декларації про державний суверенітет України стало надзвичайно важливим ідеологічним і політичним рубежем у розвитку української державності та національної свідомості. Її ухвалення означало фактичне переосмислення основ радянської моделі суспільно-політичного устрою та закладення нової системи цінностей, у центрі якої стояла ідея самостійної, суверенної та демократичної української держави.

Передусім, Декларація сприяла формуванню нової ідеології української державності, заснованої на принципах народного суверенітету, верховенства права, рівності громадян та поваги до прав людини. Вона започаткувала процес відходу від ідеологічної залежності від союзного центру, поступово утверджуючи ідею політичної незалежності України. Таким чином, документ став своєрідним ідеологічним маніфестом національного відродження, який окреслив фундаментальні засади майбутнього державотворчого процесу.

Значного впливу Декларація набула і в суспільно-політичній свідомості українського народу. Вона сприяла зростанню національної єдності, підвищенню рівня політичної активності громадян та формуванню відчуття власної

відповідальності за долю держави. Уперше за десятиліття українське суспільство отримало офіційне підтвердження права на самовизначення, що посилювало позиції національно-демократичного руху та сприяло консолідації різних соціальних верств навколо ідеї незалежності.

З ідеологічної точки зору, ухвалення Декларації стало відправною точкою формування нової політичної культури, орієнтованої на демократичні цінності, багатопартійність і громадянські свободи. Вона започаткувала доктринальний перехід від радянської концепції «єдиного радянського народу» до концепції українського політичного народу, що включав усіх громадян незалежно від етнічного походження. Цей підхід сприяв подоланню етнічних і соціальних бар'єрів, утвердженню ідеї рівності та солідарності громадян у межах майбутньої держави [xxxxxx].

Крім того, Декларація стала важливим морально-політичним орієнтиром для українського суспільства, закріпивши прагнення до свободи, справедливості, гуманізму та міжнародного миру. У ній втілювалися головні цінності, що визначили подальший розвиток національної ідеї: самоврядування, духовне відродження, культурна автономія та право українського народу бути господарем на власній землі.

19 серпня 1991 року в Радянському Союзі відбулася спроба державного перевороту, метою якої було повернення країни до попередньої тоталітарної системи управління. Ініціаторами замаху виступили представники вищого партійно-державного керівництва СРСР, які, скориставшись відсутністю Президента Михайла Горбачова, оголосили, що через його «хворобу» виконання обов'язків глави держави переходить до віцепрезидента Геннадія Янаєва. Для управління країною було створено Державний комітет з надзвичайного стану (ДКНС, рос. ГКЧП).

Комітет оголосив про запровадження надзвичайного стану строком на шість місяців у низці регіонів СРСР. Його постановами призупинялася діяльність усіх політичних партій і громадських організацій, окрім КПРС, заборонялися мітинги, демонстрації та страйки, вводилася жорстка цензура у засобах масової інформації, а більшість газет і журналів припиняли свій випуск. У Москві, де зосереджувалися

головні події, було введено комендантську годину, а на вулиці міста виведено військові частини та бронетехніку.

Того ж ранку у Києві представник ДКНС генерал Валентин Варенников зібрав командирів військових частин київського гарнізону та зажадав безумовного виконання наказів Комітету. Він поставив ультимативну вимогу до Верховної Ради УРСР та уряду республіки – підтримати дії заколотників. У свою чергу, керівництво Компартії України надіслало до обласних партійних організацій шифротелеграму із закликом «усіляко сприяти» заходам ДКНС. Підтримку комітету висловила більшість обласних виконавчих комітетів, а також керівництво Кримської АРСР.

Голова Верховної Ради УРСР Леонід Макарович Кравчук виступив із заявою по республіканському радіо, в якій закликав громадян до спокою та витримки, пропонуючи утриматися від радикальних дій і зосередитися на нагальних потребах суспільства. Він наголосив, що офіційну позицію щодо подій визначить Верховна Рада України після їх всебічного розгляду. Лише 20 серпня Президія Верховної Ради УРСР ухвалила спеціальну заяву, у якій зазначалося, що постанови ДКНС не мають юридичної сили на території України, доки це питання не буде розглянуте парламентом.

На відміну від обережної позиції офіційного керівництва, демократичні сили України від самого початку зайняли рішучу та принципову позицію щодо спроби перевороту. Уже 19 серпня 1991 року Народний Рух України звернувся до громадян із закликом не підкорятися вимогам заколотників, організовувати акції активного опору і розпочати загальноукраїнський страйк. Наступного дня Народна Рада – парламентська опозиція у Верховній Раді УРСР – виступила із заявою, у якій засудила дії ДКНС та закликала підтримати законну владу Російської Федерації у протистоянні перевороту.

У період з 19 по 22 серпня 1991 року по всій Україні прокотилася хвиля масових мітингів і демонстрацій протесту проти заколоту. Акції відбулися у Києві, Львові, Харкові, Донецьку та багатьох інших містах. Зокрема, у Донецьку вже 19 серпня Народний Рух України організував пікетування міської ради з вимогою визнати діяльність ДКНС злочинною та антиконституційною. У приміщенні міськради був

створений Штаб спротиву ДКНС, який координував дії демократичних сил. Наступного дня, 20 серпня, відбулася позачергова сесія депутатів міста, що офіційно засудила переворот і звернулася до народу, уряду та парламенту України із закликом дотримуватися конституційного ладу та принципів Декларації про державний суверенітет України [9].

Вже на позачерговій сесії Верховної Ради УРСР 24 серпня 1991 року було ухвалено Акт проголошення незалежності України, яким було заявлено про незалежність України та створення суверенної української держави. Варто зазначити, що в початковому варіанті документа замість слова «проголошення» використовувалося слово «відновлення», адже автори підкреслювали спадкоємність із подіями 22 січня 1918 року, коли Центральна Рада Четвертим Універсалом уперше проголосила незалежність Української Народної Республіки.

Проголошення незалежності України 24 серпня 1991 року стало кульмінаційним етапом багатовікового державотворчого процесу українського народу, що проходив крізь низку історичних випробувань, національно-визвольних змагань та періодів бездержавності. Ця подія означала не лише юридичне оформлення суверенітету держави, а й глибоку трансформацію суспільної свідомості, політичної культури та національної ідентичності українців.

Для українського народу Акт проголошення незалежності став символом здійснення його історичного права на самовизначення, закріпленого в численних попередніх спробах – від козацької державності та діяльності Гетьманщини до національно-визвольних рухів XIX–XX століть, зокрема проголошення Української Народної Республіки 1918 року. Відновлення державності у 1991 році засвідчило, що ідея незалежної України не зникла під тиском імперських режимів, а, навпаки, перетворилася на об'єднавчий чинник нації.

В тому ж місяці почались і вибори в президенти України, де двома основними кандидатами були: В.Чорновіл та Л.Кравчук, де саме останній став першим президентом незалежної України. У серпні 1991 року він вийшов із КПУ та висунув свою кандидатуру на посаду президента як позапартійний. Його підтримка виявилася доволі широкою: з одного боку, на його користь виступили активісти тоді забороненої

компартії, так їхній кандидат Олександр Ткаченко зняв свою кандидатуру на його користь, а з іншого – частина націонал-демократичного табору, який позиціонував голову Верховної Ради як «батька незалежності». Кравчук здобув перемогу вже в першому турі, набравши понад 60 % голосів. В той час як Чорновіл отримав 23,27 % голосів.

Саме за його президентства будуть засновані базові інституції незалежної держави України, державна символіка, конституція та багато іншого. За його каденції будуть втілені основні дипломатичні договори, що стабілізували ситуації на пострадянському просторі, саме він став першою офіційною особою такого рангу від вже незалежної України, що відкрито засудив та озвучив питання голодомору українського народу 1932-1933 рр. на міжнародній арені.

Проте не все було так просто, адже наслідком довгої окупації СРСР стали сліди, які Україна, як незалежна держава, та українці, намагаються позбавитися. Одним з них, та особливо актуальним стала конституція УРСР, яка була де-факто конституцією вже незалежної демократичної України, що було просто неприпустимо, та запустило процес створення нової конституції, основи влади в державі, та подальшу боротьбу між президентом та парламентом.

Окрім цього його президентський термін відзначився економічною кризою, що поглинула весь пострадянський простір, що є більш об'єктивним явищем, ніж наслідком його безпосередньої діяльності, але й політичною нестабільністю, та поступовою поляризацією суспільства, на основі конфлікту старих еліт, та нового незалежного націоналістично-демократичного руху, що є й частковою його провиною, через слабкість та нерішучість тогочасної української влади.

Проте можна зазначити, що така українська влада могла б мати й протилежний, позитивний ефект, адже саме завдяки тому, що в часи нестабільності та кризи після розвалу СРСР, що було неминучим, саме особа, що уособлювала старі еліти, та партію радянської України були при владі, що скомпрометувало їх ще дужче, водночас як ліберальні та націоналістичні сили стояли в опозиції, та утримали свої актуальності та віри з боку народу, що бажав подальших реформ та демократизації.

Отже з цього моменту відкривається новий етап історії України, її державотворення, а отже і ідеї, що буде вкладатися в це в подальшому. Починається й турбулентний етап декомунізації, коли старі еліти намагаються чіплятися за владу та старий порядок всіма можливими способами, а паралельно новий національний демократичний рух намагається направляти народ та державу на новому шляху. З іншої сторони такий період також і відкриває можливості для поступового створення новітньої української інтелігенції, що формуватиметься вже за обставин незалежної держави, а не окупації та пригнічення, новоздобуті свободи, та ідеї плюралізму надають змогу створювати різні підходи до державотворення, інші ідеології української державності, що матимуть змогу як теоретичного розроблення, так і практичного втілення в майбутньому.

Сучасний етап історії конституційного розвитку незалежної України розпочався 16 липня 1990 року з ухвалення Декларації про державний суверенітет УРСР, яка стала важливим кроком на шляху до утвердження державної самостійності та незалежності. Цей документ заклав правові та політичні засади майбутньої української державності, визначив принципи організації влади, суверенітету народу та верховенства права. Декларація стала фундаментом для укладання міжнародних договорів і розроблення нової Конституції, що мала відобразити реалії суверенної держави. Після проголошення незалежності у 1991 році було розпочато масштабну роботу над створенням Основного Закону України із залученням провідних вітчизняних фахівців та міжнародних експертів.

Упродовж 1991–1995 років до чинної Конституції УРСР було внесено вісімнадцять змін і доповнень, що мали на меті адаптувати її положення до нових політичних умов. Найвагомішим нововведенням стало запровадження інституту Президента України, що відобразило перехід до президентсько-парламентської моделі управління. Водночас відсутність документа, який би регламентував взаємодію між гілками влади, призвела до постійного політичного протистояння між президентською та парламентською владою. Ця ситуація зумовила необхідність підписання у червні 1995 року Конституційної угоди, яка тимчасово врегулювала

систему взаємовідносин між основними державними інститутами до прийняття нової Конституції.

Подальший розвиток конституційного процесу привів до ухвалення 28 червня 1996 року Конституції України, що стало визначним етапом у становленні української державності. Після майже доби безперервної роботи Верховна Рада України о 9 годині 18 хвилин схвалила Основний Закон, за який проголосували 315 народних депутатів, 36 висловилися проти, 12 утрималися, а 30 не взяли участі в голосуванні. Прийняття Конституції закріпило принципи демократії, верховенства права, поділу влади та гарантії прав і свобод людини, ставши основою політичної та правової системи незалежної України.

У подальшому розвиток української державності засвідчив необхідність періодичного вдосконалення Основного Закону відповідно до змін у суспільно-політичному житті та міжнародних зобов'язань держави. Конституція України передбачає складний механізм внесення змін, який відповідає сучасним міжнародним стандартам і спрямований на забезпечення стабільності конституційного ладу. Від часу її ухвалення зміни до Конституції вносилися сім разів, що відображає процес її еволюції та прагнення держави до вдосконалення системи управління, посилення демократії й утвердження принципів верховенства права. Нині триває подальша робота над оновленням Основного Закону України, спрямована на зміцнення державних інститутів, удосконалення конституційного ладу та наближення українського правового поля до європейських стандартів.

Також важливим показником як ідеології української державності, та тяглости української державності як такої, стали документи, які мали вплив на формування сучасної конституції України, більш ідеологічний, ніж юридичний, проте зафіксований тим не менш.

Особливе місце в історії українського конституціоналізму посідає Конституція Пилипа Орлика, відома під назвою «Пакти і Конституція прав і вольностей Війська Запорозького». Підписана 5 квітня 1710 року гетьманом Пилипом Орликом, вона стала визначним символом козацької державності та демократичних традицій. Цей документ вважається одним із перших у Європі правових актів, що заклав засади

республіканської форми правління. У ньому вперше було чітко сформульовано принципи розподілу влади та систему стримувань і противаг між її гілками, які згодом стали фундаментом для розвитку багатьох європейських демократій, зокрема й сучасної демократичної моделі України.

В основі Конституції лежала угода між Гетьманом та Військом Запорозьким, яка визначала поділ влади на законодавчу, виконавчу і судову, гарантувала права та свободи громадян у межах Козацької держави. Провідною ідеєю документа було утвердження державної незалежності України. Положення, закладені у цій Конституції, справили помітний вплив на подальший розвиток української політичної думки та стали важливою складовою процесу формування ідеї національного суверенітету[27].

Подальшим кроком у розвитку українського конституціоналізму стало ухвалення 29 квітня 1918 року Конституції Української Народної Республіки, відомої під назвою «Статут про державний устрій, права і вільності УНР». Цей документ проголошував Україну суверенною, самостійною і незалежною державою, визначав демократичні засади її політичного устрою та гарантії громадянських прав. Хоча через гетьманський переворот Конституція не набула чинності, вона зберегла для нащадків ідеї, що відображали прагнення українського народу до власної державності та свободи.

У період Гетьманату діяли тимчасові закони, які закріплювали монархічну форму правління та мали характер конституційних актів. Водночас розроблення проектів українських конституцій продовжувалося навіть у найскладніші історичні періоди, коли перспективи здобуття незалежності здавалися примарними. Уже в 1920-х роках було створено низку змістовних проектів, серед яких особливо вирізнявся документ, підготовлений Урядовою комісією УНР з вироблення Конституції Української Держави.

Ці конституційні ініціативи періоду Української Революції заклали підвалини національної державницької традиції, що отримала своє продовження в добу відновлення незалежності. Символічним завершенням цього історичного процесу стало передання у 1992 році повноважень та державних атрибутів УНР останнім

президентом в екзилі Миколою Плав'юком новообраному Президентові України Леоніду Кравчуку, що засвідчило тяглість української державності та правонаступництво сучасної України від Української Народної Республіки.

У контексті дослідження історичних передумов становлення українського конституціоналізму та розвитку теоретичних засад федералізму особливого значення набувають приклади спроб формування федеральних конституційних проектів у середині XIX століття. Зокрема, діяльність Кирило-Мефодіївського братства (1846–1847 рр.) відіграла важливу роль у розвитку української політико-правової думки. Саме в середовищі цього товариства було створено низку проектів Конституції Слов'янських Сполучених Штатів, серед яких найбільш відомим є проект Георгія Андрузького «Начерки Конституції Республіки». У зазначеному документі пропонувалася модель федеративної слов'янської республіки рівноправних штатів, із політичним і адміністративним центром у Києві. Така концепція вирізнялася оригінальністю й мала на меті не лише створення міжслов'янського політичного союзу, а й відродження української державності в оновленій формі, подібній до історичної Гетьманщини.

Подальший розвиток ідей федералізму в українській політичній думці знайшов своє відображення у проекті під назвою «Проект основаній устава украинского общества “Вольный союз”» – “Вільна спілка”, розробленому у 1884 році видатним ученим, мислителем і політичним діячем Михайлом Драгомановим. У цьому документі Драгоманов сформулював концепцію федеративного устрою, що ґрунтувалася на засадах демократизму, самоврядування та рівноправності народів. Передбачалося створення системи, у якій кожна територіальна одиниця мала б значну автономію, зберігаючи водночас спільність політичних і культурних інтересів у межах федерації.

Таким чином, проекти Георгія Андрузького та Михайла Драгоманова стали важливими віхами в еволюції української політико-правової думки XIX століття. Вони не лише відображали прагнення до формування демократичної, децентралізованої моделі державного устрою, а й заклали інтелектуальні основи для подальшого розвитку української концепції федералізму та ідей державної

самостійності, що згодом знайшли своє відображення у процесі становлення незалежної України.

Проте, попри конкретну ціль, та шлях, який для себе обрало українське суспільство, а саме демократизація, права людини, свобода волевиявлення, самоуправління, а найголовніше – незалежна Україна, на практиці такий шлях був наповнений проблемами та конфліктами. А прийняття конституції незалежної України є одним з найкращих прикладів такого конфлікту. Вже будучи незалежною державною використовувалась стара радянська конституція протягом близько 5 років. Протягом цих п'яти років, як вже було зазначено вище, відбувався конфлікт влади, між президентом та парламентом, між суспільством та залишками старої радянської еліти [6].

Прикладом ще одного такого конфлікту, та проблем на шляху України до побудови демократичної держави, на основах капіталістичної економіки стала приватизація, що була наповнена проблемами, та продовжувалося більше десятиліття, переходячи вже в XXI ст. та в помірних масштабах продовжується до сьогодні.

З точки зору ідеології державності бажання провести стрімку приватизацію зрозуміле, адже люди, здобувши незалежність, та під впливом національного піднесення прагнули різких змін, проте враховуючи ці самі різкі зміни, розвал планової економіки, яка була побудована на взаємодії з іншими радянськими республіками, тобто вже незалежними державами, привели до справжньої кризи, економічної та соціальної, адже одразу ж повстали питання щодо проведення якісної приватизації. Українському суспільству дуже притаманне гостре відчуття справедливості, що лише додавало проблем у повній реформації не тільки економіки, влади, але й самого суспільства, що поколіннями проживало в радянській тоталітарній машині – СРСР. Проте, питання у проведенні приватизації, як такого, по справжньому навіть не було, це питання стало одним з прикладів єдності українського народу у своїй ідеї побудови держави, адже абсолютна більшість бачила майбутнє економіки саме у капіталістичному ринковому форматі, з приватною власністю.

Наприкінці існування СРСР за контроль над державною власністю, передусім промисловими та сільськогосподарськими підприємствами, а також значними об'єктами нерухомості змагалися різні політико-економічні групи інтересів. Найбільший фактичний вплив мав директорат, або так звані «червоні директори», які узурпували залишкові права контролю над підприємствами та володіли необхідними технологічними знаннями. Однак вони були неготові до ринкової економіки: їхній управлінський досвід формувався в умовах дефіциту, централізованого фінансового контролю та повної відсутності потреби в маркетингу, стратегічному плануванні чи сучасному фінансовому управлінні.

Республіканські міністерські управління звикли контролювати директорів, але водночас підпорядковувалися союзним міністерствам, які, своєю чергою, боролися за збереження контролю над республіканськими структурами та ресурсами. Місцева влада – міська, районна й обласна також прагнула перехопити управління активами, що поступово виходили з-під контролю Центру. Важливу роль відігравали силові структури, які мали компромат, інструменти вибіркового застосування законів та потенційні можливості впливу на розподіл власності, але не були адаптовані до виконання арбітражних функцій у ринкових умовах.

Паралельно діяли кримінальні угруповання, що виникли з тіньового бізнесу пізнього СРСР: вони перебирали на себе функції так званого «захисту» прав власності та вирішення конфліктів у нелегальному секторі економіки, а згодом поширили ці практики й на легальний бізнес, використовуючи розвинені неформальні мережі та корупційні схеми.

На цьому тлі формувалася група нових підприємців, які були єдиними, хто з самого початку працював за ринковими принципами, проте через слабкі стартові позиції їх нерідко витісняли старі еліти або примушували діяти за неформальними правилами.

Партійна та комсомольська номенклатура, хоча й переживала занепад, продовжувала впливати на економічні процеси завдяки напрацьованим зв'язкам і доступу до ресурсів, що дало початок так званому комсомольському бізнесу, який поєднував доступ до влади із новими організаційними підходами.

Усі зазначені групи були міцно пов'язані між собою розгалуженими неформальними мережами взаємних послуг, сформованими ще в радянський період. Винятком була лише частина нових підприємців, які не мали такого соціального капіталу й змушені були конкурувати без подібної підтримки.

Проголошення незалежності України, як і більшості інших союзних республік, значною мірою стало результатом загострення боротьби за контроль над державними активами між директорами та республіканськими управлінцями, з одного боку, і представниками союзного центру з іншого. Додатковим чинником була конкуренція між місцевими та московськими підприємницькими групами: українські економічні актори побоювалися витіснення більш розвиненими російськими структурами, які вже діяли за ринковою логікою. Усунення КПРС від характерних для неї управлінських функцій також було елементом цієї конкурентної боротьби, у якій провідні позиції намагався зайняти директорат. Водночас його повна перемога суперечила інтересам інших учасників процесу, що в окремих державах спричиняло гострі політичні конфлікти: зокрема, у Молдові 1992 року та в Росії восени 1993-го протистояння переросло у збройні сутички, наслідком яких, як у випадку Придністров'я, стало формування невизнаних квазідержавних утворень.

В Україні цей конфлікт було врегульовано переважно мирним шляхом. Місцеві підприємницькі кола за підтримки міжнародних інституцій, насамперед Світового банку, домоглися зупинення практики оренди з викупом і запуску широкомасштабної приватизації, яка відкривала для них більш сприятливі можливості. Попри те що значна кількість учасників економічного протистояння стала жертвами кримінальних розбірок і замовних убивств, країна уникнула масових політичних потрясінь. У цьому важливу роль відіграла відносно виважена позиція політичного керівництва, що спиралася на традицію пошуку компромісів, характерну для української політичної культури.

Разом з тим очікувати, що за умов обмеженої громадянської активності – як у сфері контролю над державними активами, так і у формуванні дієвих механізмів політичного нагляду – впливові групи інтересів добровільно забезпечать рівні й прозорі умови конкуренції, було б нереалістично. За відсутності суспільного тиску

важко було розраховувати, що «нові підприємці» отримають можливість швидкого розвитку та зможуть у стислі строки посісти домінуючу роль у національній економіці, як це сталося, наприклад, у Польщі.

Метою приватизації є підвищення результативності функціонування підприємств та спрямування отриманих від їх відчуження коштів на структурну модернізацію національної економіки. Паралельним процесом, за якого право власності переходить трудовому колективу, виступає роздержавлення, тоді як протилежним щодо приватизації явищем є націоналізація.

Приватизація державного майна є складовою переходу держави до ринкової економіки. Її вплив поширюється не лише на економічну, а й на політичну, соціальну, правову та інші сфери суспільного розвитку.

У результаті приватизаційних процесів скорочується частка державного сектору та зростають обсяги фінансових ресурсів, що переходять у власність фізичних і юридичних осіб. Приватизація стимулює приплив іноземних інвестицій, сприяє трансформації відносин власності та адаптації приватного сектору до ринкових механізмів і конкурентного середовища. Водночас держава зберігає можливість застосовувати певні економічні інструменти впливу на приватизовані об'єкти [42].

Початковий етап становлення приватизаційних процесів в Україні можна окреслити низкою ключових нормативних рішень, що фактично започаткували перехід державного майна у приватну власність. Витоком цього процесу стало ухвалення Верховною Радою України у 1992 році Закону «Про приватизацію державного житлового фонду», який визначив механізми передачі державного житла громадянам.

4 березня 1992 року Президент Леонід Кравчук підписав Закон України «Про приватизацію державного майна», що заклав загальні правові засади приватизації національних активів.

Подальший розвиток приватизаційних процедур був пов'язаний із прийняттям 20 травня 1993 року декрету Кабінету Міністрів України «Про приватизацію цілісних

майнових комплексів державних підприємств та їхніх структурних підрозділів, зданих в оренду», який визначив порядок відчуження орендованого майна.

Завершальним важливим кроком цього етапу стало видання Президентом України 26 листопада 1994 року Указу «Про заходи щодо забезпечення прав громадян на використання приватизаційних майнових сертифікатів», що встановив гарантії реалізації громадянами своїх приватизаційних прав.

Цей процес є показовим на тлі українського державотворення, її ідеології та, передусім, проблематики. Через компромісний підхід нових демократичних сил українського національного руху, старі радянські еліти все ще тримали силу та вплив, що створило конфлікт не тільки поглядів, на майбутню незалежну Україну, а й конфлікт між старим світом, радянським, і новим, демократичним, вільним, який так бажають побудувати демократи, особливо демократи-націоналісти Руху(НРУ).

На основі цього розпочався зовсім новий для українського конфлікт, який має старовинне коріння, а саме конфлікт проросійських сил та сил проукраїнських. Через роки русифікації, попри вже відсутність окупаційної тоталітарної влади, у вигляді СРСР, проросійські сили змогли прорости на тлі політичного простору України, та маніпулювали соціумом та створювали конфлікт, роз'єднуючи націю протягом всієї сучасної історії України. В основу цих сил значною мірою повстала саме стара радянська еліта, котру не здихалися при здобутті незалежності, а комуністична партія Радянського Союзу фактично реорганізувалась у вигляді Комуністичної партії України, що була зареєстрована у 1993 р., що фактично проіснувала до 2015 р., а юридично до 2022 р. та повномасштабного вторгнення Російської Федерації.

Після заборони Радянської КПУ, що існувала в 1918 – 1991 роках, частина колишніх її членів приєдналася до новоствореної Соціалістичної партії України. Згодом, 6 березня 1993 р. на конференції в Макіївці та 19 червня 1993 р. на з'їзді в Донецьку, Комуністичну партію було офіційно відновлено, фактично створено наново, а очолив відновлену КПУ Петро Михайлович Симоненко, один з провідних діячів проросійського руху часів ранньої незалежності, та одна з основних опозиційних персоналій до демократичного руху.

Фактично вкладу до ідеології української державності ця фракція не створила, адже представляла, або стару комуністичну еліту, та її прибічників, що фактично продовжували стару методику, та бажали відновлення старого порядку, або створення нового, що задовольняв би їхні інтереси, тобто по суті створення оновленого варіанту старої радянської системи в сучасних політичних реалій, основним поплічником котрих стала РФ, котра в свою чергу також жадала створення нового порядку, на основі старого – тобто відновлення старої імперії в новому форматі.

Тому цей рух важливий для дослідження та аналізу саме з точки зору опозиції до українського національного руху та рухів, що робили справжній вклад в ідеологію української державності, та конфлікт між ними, що в більшості ситуацій ставав фактичним двигуном, поштовхом до реформ та змін в суспільстві. Одним з таких конфліктів як раз і була приватизація, та вказані раніше раз і була приватизація, та вказані раніше конфлікт влади президента та парламенту, та конституційний законодавчий процес державотворення, що став ключовим для України в сучасності.

Гарним прикладом такої проблематики, та процесу українського державотворення та її ідеології є прийняття державної символіки. Попри відсутність якогось значимого конфлікту щодо обрання прапора України, з гербом ситуація виявилася протилежна. Більшість діячів погоджувалися, що герб обов'язково має містити тризуб, однак остаточний його дизайн викликав тривалі дискусії. На відкритий конкурс щодо його обрання протягом трьох місяців надійшло понад 200 проєктів.

У результаті 19 лютого 1992 року парламент ухвалив компромісне рішення: затвердити історичний тризуб як малий Державний Герб України, який мав стати центральним елементом майбутнього великого герба. Конституція України закріпила існування двох державних гербів, зазначивши, що великий герб має бути створений із урахуванням малого, на який комуністична опозиція прагнула розмістити досягнення радянського союзу, а демократичний рух елементи Війська Запорізького чи Русі. Втім, великий державний герб досі офіційно не затверджено.

Більшість конфліктів ХХ ст. в тому чи іншому вигляді отримали своє продовження в сучасності, або ж їхні наслідки стали приводом до ключових подій сучасної України.

Подібний дуалізм став не лише ідейним, а й структурним феноменом українського політичного простору. Він проявлявся у боротьбі за визначення зовнішньополітичного курсу держави, у протистоянні щодо характеру економічних реформ, а також у дискусіях про символічний вимір державності – мову, історичну пам'ять, національні наративи. Протилежні бачення майбутнього України формували два полюси: національно-демократичний, який вибудовував концепцію суверенної, європейсько орієнтованої держави, та проросійський, що наполягав на збереженні пострадянської ідентичності та підтримував ідею «спільного простору» з Росією.

Цей політичний дуалізм значною мірою визначив і динаміку державотворчих процесів. Протистояння між цими силами спричиняло затримки або ускладнення реформ, однак водночас парадоксальним чином саме конфлікти ставали каталізатором для поступу. Загострення політичної боротьби нерідко примушувало державу ухвалювати ключові рішення, які інакше могли б бути відкладені: від розширення приватизаційних процесів і поступового формування ринкової економіки до розроблення Конституції та визначення балансу між гілками влади.

Усі ці суперечності, що тягнулися від подій ХХ століття, або безпосередньо продовжили існувати в нових умовах, або ж трансформувалися в глибинні структурні проблеми, які стали підґрунтям для подій новітньої історії України – від політичних криз початку 2000-х до революційного циклу 2004-2014 рр. Багато з них стали також факторами, якими скористалася Російська Федерація, розв'язавши гібридну, а згодом і повномасштабну війну проти України. Таким чином, аналіз цих процесів є принципово важливим для розуміння сучасних викликів української державності, а також для усвідомлення історичної тяглості конфлікту між національними та проросійськими політичними силами.

РОЗДІЛ III

ІДЕОЛОГІЯ СУЧАСНОЇ НЕЗАЛЕЖНОЇ УКРАЇНСЬКОЇ ДЕРЖАВИ

У перші роки незалежності Україна зіткнулася з відсутністю чітко сформульованої ідеологічної основи, на якій могла б вибудовуватися нова модель державності. Розпад СРСР відкрив можливість для створення власної політичної та культурної доктрини, однак відсутність єдності серед еліт, глибока інерція радянського мислення та різноспрямованість суспільних очікувань спричинили формування декількох конкуруючих підходів. У політичному дискурсі початку 1990-х вони існували паралельно, часто взаємно суперечачи один одному, що зумовлювало ідейну фрагментованість перехідного періоду.

Однією з ключових була дискусія щодо моделі національної держави. Частина суспільства та політичних сил наполягала на тому, що незалежна Україна має будуватися як національна держава, заснована на українській мові, культурі та історичній тягlostі з традиціями державотворення, сформованими ще за доби Київської Русі, козацтва та визвольних змагань ХХ століття.

Інша частина політикуму і значний сегмент населення, сформований під впливом багаторічної русифікації, розглядали Україну як поліетнічну пострадянську державу, де пріоритет надавався інклюзивності та збереженню культурного статус-кво, не обов'язково пов'язаного з концепцією національно-демократичної держави. Ця розбіжність не була суто теоретичною – вона безпосередньо впливала на мовну політику, освітні реформи та зовнішньополітичну орієнтацію.

Важливим і водночас проблемним стало питання історичної легітимації нової держави. Україна мусила визначити, який історичний наратив стає основою її державності: спадкоємність Київської Русі, політична традиція Козацької держави, правова спадщина УНР, чи ж радянська модернізаційна парадигма, яку активно підтримували проросійські сили. Кожен із цих наративів пропонував різні ціннісні моделі, політичні орієнтири та бачення місця України у світі. Вибір між ними був не лише ідеологічним, а й геополітичним, адже визначав напрямок подальшого розвитку держави.

Не менш дискусійним було питання щодо джерел легітимності влади. Після проголошення незалежності Україна опинилася перед вибором: чи вважати державність результатом волевиявлення українського народу, що реалізував право на самовизначення, чи трактувати її як правонаступництво УРСР – адміністративної одиниці у складі СРСР. Обидві моделі формували різні уявлення про природу державної влади, її обов'язки перед громадянами та ступінь розриву з радянським минулим.

Дискусія щодо цих джерел легітимності значною мірою вплинула на конституційний процес, формування політичних інститутів і структуру законодавчої системи. Окрім державної сфери, це також вплинуло і безпосередньо на українське суспільство, що поступово, не без спонукання політичних кіл, почало поляризуватися довкола різних питань, питань мови, культури, економіки тощо [9].

3.1. Лібералізація та демократизм, ідея незалежності

Для вирішення цього питання було створено окремий закон про правонаступництво України. Після проголошення незалежності було визначено низку базових положень, що регулювали безперервність державної влади, правової системи та міжнародних зобов'язань нової держави. Верховною державною владою оголошувалася Верховна Рада України у складі депутатів Верховної Ради УРСР, а до ухвалення нової Конституції продовжував діяти Основний Закон УРСР. Чинними залишалися також закони та нормативні акти, ухвалені парламентом УРСР, за умови їх невідповідності новому законодавству незалежної України. Державні органи, створені відповідно до радянської конституції, тимчасово виконували свої функції до формування нових інституцій на основі Конституції України.

Державним кордоном України визначався кордон СРСР станом на 16 липня 1990 року, включно з адміністративними межами між союзними республіками. Україна підтвердила чинність міжнародних договорів, укладених УРСР, та заявила про правонаступництво щодо міжнародних зобов'язань СРСР у тій частині, що не суперечить Конституції та національним інтересам. Окремим міжнародним договором передбачалося також визначення частки України в обслуговуванні зовнішнього боргу СРСР, при цьому держава не брала на себе зобов'язань за кредитними угодами, укладеними Союзом після 1 липня 1991 року без її згоди. Громадянами України визнавалися всі особи, які на момент проголошення незалежності постійно проживали на її території, а держава гарантувала дотримання прав людини відповідно до міжнародних стандартів. Порядок збереження, набуття чи втрати громадянства регулювався спеціальним законом «Про громадянство України» [43].

Проте окрім відмінностей та невизначеностей серед різних кіл суспільства, щодо ідеї української державності, були також і спільні аспекти, які об'єднували під собою суспільство. Так наприклад ідея України як держави миру та свободи стала такою собі візитівкою держави на міжнародній арені. Турбулентні часи пострадянського простору лише спонукали до цього і українці брали участь в миротворчих операціях вже починаючи з 1992 р., майже одразу після проголошення

незалежності. Від військово-охоронних місій в Югославії в 1992-1995 рр. і до гуманітарної місії в Грузії 1993 р. Загалом же Україна за весь час своєї незалежності мала досвід участі у 26 миротворчих операціях, як військового так і гуманітарного характерів.

Проте така позиція, як мирної держави, в купі з внутрішнім конфліктом та проблемами корупції, які Україна успадкувала від СРСР, Збройні Сили України занепадали з кожним роком все дужче, фактично стагнуючи та функціонуючи як стара радянська армія, з кожним роком відсутності розвитку та інновації. Одним з факторів що вплинув на це є економіка, та її проблематика в умовах розпаду СРСР, про який вже було вказано, адже планова радянська економіка пов'язувала всі республіки одна на одній, тож танки, до прикладу, які могли б збирати в Харкові, мали отримувати деталі для збору з Ташкенту, що зі зрозумілих причин значно ускладнювало цей процес в умовах вже незалежних республік. Питання бойової підготовки військ поступово стало другорядним. Зміст заходів навчальної та бойової підготовки не відповідав рівню потенційних викликів та загроз.

А позиція мирної держави призвела до однієї з, певно, найвідоміших домовленостей незалежної України. Після проголошення незалежності Україна зіткнулася з необхідністю визначити подальший статус значного ядерного арсеналу, що залишився на її території після розпаду СРСР. Засади без'ядерного статусу, сформульовані як принципи «не приймати, не виробляти і не набувати ядерної зброї», були закріплені в Декларації про державний суверенітет України, ухваленій Верховною Радою УРСР 16 липня 1990 року. Вони стали основою зовнішньополітичного підходу, який отримав назву «доктрина Павличка». Питання ядерного роззброєння мало ключове значення також для США та Росії, які послідовно наполягали на без'ядерному статусі України та чинили відповідний політичний тиск.

Керівництво держави, передусім президент Леонід Кравчук та голова СБУ Євген Кирилович Марчук, від самого початку зайняло позицію поступової відмови від ядерної зброї, відкрито декларуючи готовність позбавити Україну ядерного статусу. Водночас така лінія викликала критику з боку частини політичного та військового середовища. Супротив висловлювали, зокрема, опозиційні народні

депутати В'ячеслав Чорновіл, Левко Лук'яненко, Віктор Васильович Бедь, Володимир Борисович Толубко, а також низка військових фахівців – Вілен Артурович Мартиросян, Олександр Олександрович Скіпальський, Григорій Омелянович Омельченко та інші.

Починаючи з 1992 року, в Україну прибували представницькі делегації зі США та Росії з метою вплинути на подальшу долю ядерного потенціалу. Американська сторона наполягала на повному знищенні всього арсеналу, тоді як Москва прагнула домогтися передачі ядерної зброї Російській Федерації. У першій половині 1992 року всі тактичні ядерні боєприпаси були оперативно вивезені на російські підприємства для утилізації; останній ешелон прибув до Росії на початку травня – на 25 днів раніше від запланованого терміну. Наступним кроком передбачалося переміщення до Росії і стратегічних ядерних засобів у зв'язку з майбутнім приєднанням України до радянсько-американського Договору про скорочення і обмеження стратегічних наступальних озброєнь.

16 листопада 1994 року Україна офіційно приєдналася до Договору про нерозповсюдження ядерної зброї (ДНЯЗ) від 1 липня 1968 року. Цей крок юридично закріпив факт, що Україна є правонаступницею всього ядерного арсеналу, успадкованого від СРСР, та підтвердив її намір повністю відмовитися від нього, зосереджуючись виключно на мирному використанні ядерної енергії. Натомість провідні ядерні держави зобов'язувалися надати Україні гарантії безпеки та утримуватися від будь-яких форм зовнішньої агресії чи тиску.

У зв'язку з ратифікацією ДНЯЗ та взятими на себе зобов'язаннями щодо ліквідації всіх ядерних боєзарядів, 5 грудня 1994 року Україна, Російська Федерація, Велика Британія та Сполучені Штати Америки підписали Будапештський меморандум. Документ передбачав, що країни-гаранти мають поважати суверенітет, незалежність і територіальну цілісність України, а також утримуватися від будь-яких форм агресії, включно з військовим чи економічним тиском.

Про наслідки таких договорів дискусії в українському політичному просторі будуть точитися і досьогодні, а наслідки ядерного роззброєння Україна відчуває прямо зараз, в стані війни з РФ, проте з іншої сторони можна й ствердити що в

українців вибору як такого і не було, адже міжнародні партнери, що США, що РФ були зацікавлені в тому, щоб Україна втратила ядерний арсенал, єдина відмінність була лиш в тому, яким чином, передачею її Росії, чи її утилізацією.

Показовим є й той факт, що активне обговорення перспективи відновлення Україною ядерного статусу розгорнулося після українсько-російського конфлікту навколо острова Тузла у 2003 році. З огляду на те, що Російська Федерація була однією з держав-підписантів Будапештського меморандуму, який мав забезпечувати гарантії суверенітету та безпеки України, інцидент породив сумніви щодо реальної ефективності цього документа та добросовісності виконання його положень окремими сторонами. Це стало першим, але й не останнім показником недовіри до домовленостей про мир та гарантії безпеки, обіцяні Україні.

В той період, напередодні того, як Україна приєдналася до ДНЯЗ, відбулися вибори в президенти України, а саме вибори другого президента, на посаду котрого балотувалося два основні кандидати: Кучма Леонід Данилович та Леонід Макарович Кравчук, де з невеликою перевагою вже в другому турі переміг Л.Кучма з 52.15% голосів. Його президентство продовжувалося протягом двох термінів, від 1994 до 2005 років. Можна стверджувати, що саме Кучма є одним з найбільш суперечливих постатей президента України за всю її історію, адже в українській суспільній пам'яті оцінюється неоднозначно: для одних його правління асоціюється зі стабільністю, для інших із періодом політичної непевності; для когось це час економічного піднесення, а для когось доба масового зубожіння.

У перші роки його президентства були створені передумови для формування фінансово-промислових груп, на основі яких згодом постали бізнесові структури українських олігархів. А в часи другого терміну програв так званий касетний скандал, який спалахнув після оприлюднення восени 2000 року аудіозаписів із робочого кабінету Президента України Леоніда Кучми, що нібито свідчили про його можливу причетність, а також участь окремих високопосадовців, у викраденні та вбивстві журналіста Георгія Гонгадзе.

Саме в період його президентства консолідувалася як проукраїнська опозиція, та проросійська, представлена Соціалістичною партією України (СПУ), що

об'єдналися в своєму спротиві до чинного в той момент президента Кучми під час кампанії протестів «Україна без Кучми», що відбулася на початку ХІ ст, в 2000-2001 рр., після вже зазначених контраверсійних подій та тотальної втрати довіри з боку українського народу.

Ідеологія української державності в період президентства Леоніда Кучми формувалася в умовах складного поєднання пострадянської спадщини, економічної трансформації та зростання впливу нових фінансово-політичних груп. Цей період характеризувався прагненням до стабілізації державних інститутів, водночас – суперечливістю зовнішньополітичного курсу та поступовою еволюцією національної ідентичності.

Основу ідеологічного підґрунтя нової держави становлять принципи народного суверенітету, демократії, верховенства права та соціальної справедливості, що були закріплені в Конституції України 1996 року. Вони визначили стратегічний курс на побудову правової, демократичної та соціальної держави, у центрі якої перебуває людина, її права і свободи. Важливим компонентом ідеології державності стало утвердження української національної ідентичності, розвиток державної мови, культури та історичної пам'яті. Поступово відбувалося формування концепції громадянського патріотизму, що поєднує етнокультурні традиції з принципами політичної нації [9].

Суттєвою складовою ідеології державності цього періоду було зміцнення вертикалі виконавчої влади. За президентства Кучми спостерігалось фактичне посилення ролі президента, розбудова адміністративної вертикалі та розширення впливу силових структур, що подавалось як необхідний інструмент для забезпечення стабільності та керованості держави. Проте концентрація влади, поєднана з посиленням впливу олігархічних груп, спричинила кризу довіри до державних інститутів.

Водночас Кучма намагався позиціонувати свою адміністрацію як поміркований «центристський» баланс між різними політичними полюсами, зберігаючи відносну рівновагу між проросійськими та національно-демократичними силами. У гуманітарній сфері та мовній політиці домінував обережний підхід, який формально

підтримував пріоритет української мови, однак фактично уникав радикальних змін, залишаючи незавершеними багато ідентифікаційних питань.

В той же час сам політичний та суспільний простір за цього часового періоду мало чи не найбільше різноманіття політичних поглядів, та поглядів на ідеологію української державності, що також відображалось в партійному різноманітті. До того ж особливістю є те, що значна частина цих партій в центрі їхньої програми мали конкретне політичне та ідеологічне спрямування.

Унікальним для сучасної України в цьому контексті є створення не просто ідеологічно спрямованих партій, а й навіть парамілітарних груп, що цим партіям підпорядковувались – Українська Національна Асамблея – Українська Народна Самооборона, або ж як їх називали народі: УНА-УНСО. З самого моменту незалежності, вони хоч і не представляли загальнонаціональний рух, чи масоване народне явище, проте вони були тією активною меншістю, що значною мірою вплинула на історію ранньої незалежної України, як в політичному, так і в соціальному сенсах, формуючи в тому числі і бачення націоналістів чи праворадикалів в очах соціуму, а також надавали нові погляди на ідеологію української державності.

30 червня 1990 року була створена Українська Міжпартійна Асамблея (УМА), яка об'єднала низку патріотичних організацій, груп і партій. Після спроби державного перевороту ДКНС 19 серпня 1991 року УМА сформувала загони Самооборони – УНСО, що мали забезпечувати захист та організований спротив.

8 вересня 1991 року УМА була реорганізована в Українську Національну Асамблею, а УНСО отримала статус силового підрозділу цієї структури. З того часу об'єднання стало відомим під назвою УНА-УНСО.

У 1992 році бійці УНСО брали участь у стабілізаційних заходах у Криму, спрямованих проти місцевого сепаратизму, а також у придушенні сепаратистського руху на Закарпатті, який координували представники Української православної церкви Московського патріархату.

Початок конфлікту в Придністров'ї став для УНСО моментом виходу на міжнародний рівень: організація взялася за захист українського населення в зоні протистояння та отримала перший реальний бойовий досвід.

В той час як державна політика була значно більш помірною, а позиція України була як мирної держави, саме подібна ініціативна група виконувала різноманітні місії, що хоч і не були санкціоновані владою, та вплинули як на неї, у випадку виступів «Україна без Кучми», так і на загальний стан держави та суспільства.

У вересні 1993 року УНСО організувала протест проти укладення союзного договору з Російською Федерацією. Реакцією на цю активність став ухвалений Верховною Радою під тиском Москви закон про заборону воєнізованих формувань, фактично спрямований проти діяльності УНСО.

У лютому 1994 року в Києві відбулася хвиля масових затримань членів УНА-УНСО, серед яких опинилися й кандидати у народні депутати. Попри репресивні заходи, організація змогла провести трьох своїх представників до Верховної Ради та отримати місця в низці місцевих рад. У травні 1996 року в Харкові УНА-УНСО зірвала проведення установчого з'їзду місцевої філії ЛДПР Володимира Вольфовича Жириновського, що стало черговим підтвердженням втручання Росії у внутрішньополітичні процеси України та водночас продемонструвало неспроможність української влади ефективно протидіяти такому впливу.

Участь УНА-УНСО у місцевих виборах 1999 року також мала значний політичний ефект: вона не дозволила Григорію Михайловичу Суркісу обійняти посаду київського міського голови та завадила Віктору Володимировичу Медведчуку сформувати потужну фракцію у Київській міській раді [44].

В контексті таких подій, та зазначених раніше можна стверджувати, що в Україні поступово формувалася фракція, політичний рух, що вбирав в себе різні партії чи організації, та представляв він з себе кола людей, недовіра до влади в котрий зростала все сильніше, вважали що владна верхівка є слабкою та нерішучою, а країна потребувала сильної централізованої влади, що враховувала б інтереси в першу чергу українців, та не дозволяла б зовнішнім силам впливати на життя українців в Україні. Такий рух можна було б охарактеризувати як самостійницький, консервативний та

націоналістичний, адже переважна його більшість бажали зберегти незалежність та суверенітет України за будь якої ціни, як на світовій арені, так і свободу та волю українців в своїй державі, за сприяння та збереження української мови та культури, жорсткої дерусифікації та декомунізації. Так цей рух фактично всю історію незалежної України перебував в опозиції до влади, проте завжди був політично активним, хоч і маргіналізованим у колах громадськості.

Окрім цього формувався й рух, подібний, проте помірний в своїх поглядах, цінності котрого концентрувалися на демократії, збереженні прав і свобод громадян, українзації чесності і збереженні України. Таку політичну течію можна назвати демократами, лібералами та помірними консерваторами, що фактично функціонували в державі від самого проголошення незалежності і навіть до цього, де можна стверджувати що НРУ є яскравим його представником, а його діячі просували свої погляди та позиції щодо ідеології української державності ще навіть до здобуття цієї державності Україною.

Обидва ці політичні течії гуртували українську опозицію, що часто діяла проти третього кола політичного простору України – старих еліт, проросійських кіл, бандитів та олігархів, що бажали або збереження старого плину речей, або оновлення старого режиму в новій обгортці, часто спираючись на російськомовне населення, минулу спільну історію, та напряду спиралися чи навіть фінансувалися з боку Росії.

Першим таким прямим та масштабним зіткненням цих сторін можна назвати Помаранчеву революцію, або ж Помаранчевий майдан. В той же час «Україна без Кучми» є більше зіткненням загального українського соціуму з тогочасною владою, повною стратою довіри громадян та політичний скандал, що спонукав всіх громадян до дій, адже під час тогочасних протестів об'єдналися всі 3 сторони, в той час як під час Помаранчевої революції – це було зіткнення саме перших двох рухів з третім останнім.

З боку опозиції були представники партій та організацій: Наша Україна, Блок Юлії Тимошенко Реформи і порядок, Соціалістична Партія України, Українська народна партія, Всеукраїнське об'єднання «Свобода», Конгрес український націоналістів, УНА-УНСО та Народний Рух України.

З іншого ж боку були: Партія Регіонів, Комуністична партія України, Прогресивна соціалістична партія України та безпосередня адміністрація президента.

Помаранчева революція постала як складова ширшої хвилі посткомуністичних протестних мобілізацій, що застосовували стандартизовані підходи ненасильницького громадянського спротиву, вперше апробовані під час усунення від влади Слободана Мілошевича в Сербії та пізніше адаптовані в ході Революції троянд у Грузії. У всіх цих випадках ключовим чинником успіху стало формування широких міжпартійних опозиційних коаліцій, а також розгортання масштабних низових кампаній, спрямованих на превенцію або протидію фальсифікації виборчих результатів. Після оголошення перемоги провладних кандидатів такі кампанії переходили у фазу масових публічних протестів, що покликані були перешкодити нелегітимному утриманню влади.

Особливо значущою у структурі цих суспільно-політичних рухів була активність студентських та молодіжних організацій. Найбільш відомим прикладом став сербський рух «Отпор!», який справив суттєвий вплив на розвиток інших подібних ініціатив у пострадянських державах. Представники грузинських організацій – зокрема члени руху «Кмара», а також Гіві Таргамадзе, очільник парламентського комітету з оборони та безпеки та колишній представник Інституту Свободи – надавали консультативну підтримку українським опозиційним лідерам, передаючи досвід застосування методів ненасильницького спротиву. Активісти «Отпору!» і «Кмари» проводили навчання для учасників майбутнього українського руху «Пора!» (чорного). Паралельно у 2004 році сформувалася і організація «Пора!» (жовта). Обидва крила руху, разом із громадянською ініціативою «Чиста Україна», відіграли помітну роль у мобілізації громадськості та організації акцій протесту, що передували й супроводжували Помаранчеву революцію [11].

Помаранчева революція 2004 року стала одним із ключових ідейно-політичних зламів новітньої історії України, що визначив подальший розвиток державності, політичної культури та моделі ідентичності. Її наслідки мали комплексний характер, охоплюючи як трансформацію внутрішньої політичної системи, так і зміну зовнішньополітичних орієнтирів, формування нових суспільних практик та

переосмислення місця України у світовому політичному просторі. Вона спричинила радикальну зміну у сприйнятті України міжнародною спільнотою. Масова мобілізація громадян, ненасильницький характер протестів і захист виборчого права засвідчили здатність українського суспільства до організованої політичної дії. Україна постала як держава з розвиненим потенціалом демократії участі та активною політичною культурою, що спростувало поширені у міжнародному дискурсі стереотипи щодо соціальної пасивності населення та «пострадянської» залежності від авторитарних моделей управління.

Помаранчева революція підкреслила значущість правової легітимності, верховенства права та прозорих виборчих процедур як основних принципів ідеології української держави. На внутрішньому рівні відбулося концептуальне зміцнення демократичного дискурсу, а на зовнішньому – формування образу України як країни, що прагне відповідати стандартам ліберальної демократії. Цей імідж став одним із ключових ресурсів державної дипломатії початку XXI ст.

Після революції євроінтеграційний курс набув не лише політичного, а й світоглядного та ідеологічного значення. Європейський вибір став частиною національної ідеї модернізації, а також сформував новий ціннісний орієнтир у державній політиці. Помаранчева революція послужила каталізатором формування консенсусу серед значної частини суспільства й еліт щодо належності України до європейського цивілізаційного простору. Ці події стали прецедентом для пострадянського простору, засвідчивши можливість мирного громадянського спротиву виборчим фальсифікаціям та політичній узурпації. Революція стала джерелом натхнення для демократичних рухів у сусідніх країнах та змінила регіональні підходи до аналізу політичної мобілізації, легітимності влади та ролі громадянського суспільства.

Революція започаткувала новий етап політичної модернізації, спрямований на утвердження громадянського суспільства, підвищення прозорості політичних процесів і перехід до більшої відповідальності влади перед громадянами. Посиленню підлягли парламентські механізми, зросла суспільна увага до питань підзвітності, а

політичні партії почали поступово переходити від персоналістських структур до більш інституціоналізованих форм.

Помаранчева революція стимулювала переформатування партійного ландшафту України. В умовах підвищеної політичної конкуренції та суспільних очікувань зросла потреба у структурованих політичних силах з чіткою ідеологією та програмними цілями. Це прискорило процес укрупнення партій, підсилення коаліційної політики й формування нового етапу партійної системи. А також було створено передумови для відновлення економічних реформ, що поєднували ринкові механізми з акцентом на соціальний захист. Ідеологічно це означало зміщення від суто ліберальної моделі до соціально орієнтованої ринкової економіки, що відповідало очікуванням значної частини суспільства. [12]

Одним із найвідчутніших наслідків стала деолігархізація частини медіапростору та зміцнення свободи слова. Політичний плюралізм у ЗМІ істотно розширився, що мало безпосередній вплив на демократизацію суспільства, формування політичної культури й підвищення рівня політичної компетентності громадян.

З іншої ж сторони ці події, та події що їм передували повноцінно сформували три основні групи в політичному просторі України, які представляли інтереси відповідних груп громадян, та представляли свої унікальні погляди на ідеологію української державності. Крім політичних партій, що фактично не приносили до ідеології української державності, та загалом до політичного простору держави, що фактично були популістичними партіями, що переважно займались підкупом, та апеляцією до почуттів громадян, маніпулюючи їхніми побажаннями, пропагуючи їх самий як силу, що «за все хороше, та проти всього поганого», які розглядатись не будуть, так як не несуть фактичної цінності.

У той час значну частину політичної арени становили проросійські сили, найвпливовішою з яких була Партія регіонів та її союзники. Вони пропонували альтернативну модель розвитку, що суттєво відрізнялася від демократично-європейського проекту революції. Їхня ідеологія ґрунтувалася на багатовекторності з чітко вираженою орієнтацією на Росію, підтримці концепції «двомовності» та

розмиванні ролі української мови та культури як основ державної ідентичності. Це супроводжувалося спробами утвердити «пострадянську» модель державності, у якій українська політична нація поступалася місцем конструкції «двох культур» і «спільного історичного простору» з Російською Федерацією.

Політичні цілі цього сегменту включали збереження олігархічної моделі влади, контроль над економічними ресурсами, обмеження суспільної участі та стримування розвитку громадянського суспільства. Проросійські партії також прагнули поглибити інтеграцію України у проекти типу Єдиного економічного простору та делегітимізувати європейську інтеграцію як «загрозу стабільності». Стратегічною амбіцією було формування моделі «керованої демократії» за російським зразком, що передбачала зниження політичної конкуренції та відновлення авторитарних елементів у державному управлінні.

Ця політична фракція в суті своїй є еволюцією фракції старих еліт, комуністів та проросійських кіл з початку незалежності та 90-х років XX ст. В той час як раніше, мова йшла про збереження старого стану речей, або ж реформацію, зі збереженням старого радянського курсу, збереження радянських цінностей та їхньої символіки, що відображалось в конфлікті щодо великого гербу, баченням форми влади та систему стримувань та противаг, вплив президента та владу парламенту – Верховної Ради. В той же час еволюціонували вони, та роблять акцент на підтримування дружніх та союзних стосунків з Росією, та інтеграцію України в простір так званого «руського міра».

У цьому контексті демократично-ліберальні політичні сили, які завдяки революційним подіям отримали владні повноваження, репрезентували модернізаційний курс, що поєднував ліберальні цінності з соціальними аспектами демократичного врядування. На їхню політичну платформу впливали принципи верховенства права, захисту прав людини, прозорості державного управління та формування конкурентоспроможної ринкової економіки. Стратегічною ідеологічною основою цих сил було поглиблення європейської інтеграції, яка розглядалася як головний механізм модернізації інституцій, а також розвиток громадянського суспільства та підтримка незалежного медійного середовища. Вони виступали за

подолання пострадянських моделей організації влади, акцентуючи увагу на необхідності структурної трансформації державних механізмів. Саме демократично-ліберальний табір став головним суб'єктом утвердження нових національних ідеологічних орієнтирів, пов'язаних із формуванням модерної політичної нації та переходом України до західної цивілізаційної моделі.

На відміну від проросійського крила, демократично-ліберальні сили стоять за побудову сильної демократії, стійкої до викликів ззовні, та радикалізації і поляризації всередині нації, витривалої до корупції, та протизаконня, справжньої демократії, в той час як проросійські сили виступають за розбудову, фактично, олігархату, підпорядкованого Москві, а третій опонент, про який буде йти мова далі – за сильну центральну владу, що часто має авторитарний характер, націлений на забезпечення єдності та стійкості України до зовнішніх та внутрішніх викликів, проте має різні джерела влади.

Третьою стороною українського суспільства є націоналістично-консервативні кола. Для цього руху ключовим елементом державної ідеології була мовно-культурна політика, яка мала забезпечити домінантну роль української мови як єдиного державного символу, що об'єднує націю та зміцнює її внутрішню цілісність. Вони активно виступали за дерусифікацію громадянського та державного простору, реформу освітньої системи в напрямі відновлення історичної суб'єктності України та переосмислення спадщини минулого в поневоленні. На їхнє переконання, подолання наслідків імперської та радянської політики не могло обмежуватися лише інституційними змінами, а вимагало глибокої переоцінки історичних наративів, відновлення перерваної культурної традиції та плекання власних героїчних міфів як основи національного самоствердження.

Важливе місце у світоглядній системі націоналістично-консервативного табору займала концепція політичної та цивілізаційної самостійності України. Для цього крила Росія розглядалася як системна загроза, не лише геополітична, а й культурно-цивілізаційна, оскільки імперський вплив у царині мови, культури та колективної пам'яті вважався одним із головних чинників перешкод для консолідації української нації. Саме тому націоналісти-консерватори надавали пріоритет розвитку

обороздатності держави, відновленню військової традиції та культивуванню патріотичних цінностей як засобу протидії зовнішньому домінуванню. Для них українська незалежність була передусім цивілізаційним вибором, що вимагав постійного захисту та зміцнення.

У соціально-політичному вимірі націоналістично-консервативний проект тяжів до концепції сильної держави, здатної здійснювати активну гуманітарну політику та контролювати стратегічно важливі сфери суспільного життя. Водночас це крило підтримувало розвиток національно орієнтованого середнього класу, утвердження соціальної солідарності та обмеження економічного впливу олігархічних груп, які вважалися носіями пострадянської ментальності та провідниками зовнішніх інтересів. У цьому контексті націоналісти-консерватори виступали за формування економічної моделі, здатної зміцнити внутрішню стійкість держави та забезпечити чесну конкуренцію, не допускаючи надмірної концентрації ресурсів у руках політично залежних бізнесових кланів.

Історичний контекст в світогляді цих трьох політичних рухів є надзвичайно важливим, та всі вони використовують історію України для обґрунтування своєї ідеї української держави, або для маніпуляції населення та залучення їхньої підтримки. Проросійські кола використовують спільну з Росією історію як підґрунтя для нашої співдружності, часто маніпулюючи фактами, та представляючи все так, нібито саме росіяни подарували українцям безліч наших власних здобутків, доводячи до абсурдного, та списуючи заснування багатьох українських міст саме Росії, як-от Одеса чи Донецьк. В той же час ця «спільна історія» стає причиною для створення тісного союзу двох держав, та подальшої інтеграції України в сферу РФ, де цей рух вбачав українську державність як невід'ємну складову цієї сфери, зі створенням подальшого двомовного простору, з домінацією саме російської мови в публічному просторі, бізнесі, тощо.

В той же час демократично-ліберальних рух бере в розрахунок приклади державотворення з історії, та бере їх за приклад у вибудові майбутнього для української незалежної держави. Акцент береться на вольностях часів козацтва, виборності значної кількості посадовців, таких як гетьман, отаман, сотник і т.д.

Козацька демократія стала прикладом функціонування певних демократичних цінностей ще з давніх часів, що на їхню думку являє собою особливість української нації, свободолюбство та бажання до самоврядування як невід’ємний аспект кожного українця, що має втілюватися при побудові та розбудові української державності в сучасності, що лише черговий раз підтверджується в другий історичний період – на початку XX ст. Тоді українці прагнули відновлення своєї незалежності, здобуття свободи, що кульмінувало у створенні, спочатку УЦР, потім проголошення УНР, та подальшій діяльності Директорія. Все це є фактами прагнення українського народу до свободи, самоуправління та демократії, що бере свій початок в козацтві та продовжується до сьогодні.

Третя ж група, націонал-консервативна, спирається на інший аспект козацтва – а саме сильну воєнізовану структуру, що спирається на постать Гетьмана, як центральну постать, що об’єднує довкола себе націю. Героїчні війни та битви козацтва, такі як походи кошового отамана Запорізької Січі й усього Війська Запорізького Низового Івана Сірка, що вселяв страх в своїх ворогів, та боровся з мусульманами, визволяючи православних з ясиру. Так само козацтво стало й прикладам принципового волелюбства, нескореного та героїчного, що буде за будь якої сили виборювати свою самостійність. Таке ж продовження цієї героїчної доби української історії сталося в першій половині XX ст. Там Українська Держава під проводом гетьмана Павла Скоропадського продовжувала традиції українського козацтва та їхню боротьбу, побудову сильної центральної влади, що гуртувалася б довкола постаті гетьмана. А вже після діяльність ОУН та УПА, як повстанців, що боролися проти значно сильнішого ворога, у вигляді радянських окупантів, та ідеї котрих стали фундаментом для ідей сучасних українських націоналістів.

3.2. Вплив війни на державну ідеологію

Попри перемогу в помаранчевій революції, Україна не змогла реформуватись, а помаранчева коаліція, що прийшла до влади не змогла консолидуватися та розвалилася, завдяки чому, попри проукраїнську адміністрацію президента Ющенка до Верховної Ради змогли прийти проросійські сили, у вигляді Партії Регіонів. Через це українська влада та державотворчі процес були фактично паралізовані, завдяки чому демократично-ліберальні сили втратили прихильність населення, завдяки чому в наступних виборах та ж Партія Регіонів, завдяки також і підкупам та фальсифікації змогли вибороти президентство Віктора Федоровича Януковича.

Від початку президентської каденції Віктора Януковича та формування його урядової команди в Україні було розгорнуто широкомасштабну, хоча офіційно не задекларовану, політику русифікаційного спрямування. Її зміст полягав у системному витісненні українськомовного інформаційного продукту з державних медіа та у зростанні присутності культурної продукції російського походження в телевізійному, радійому та загалом публічному просторах країни. Зокрема, у період президентства Януковича загальнонаціональні телеканали впровадили практику трансляції російських святкових телепрограм під час державних урочистостей, тоді як у будні дні значна частина культурних передач була присвячена російським діячам культури.

Паралельно в українському публічному просторі почало поширюватися активне використання символів, що не є органічними для української культурної традиції, але мають чітко виражене російське культурне походження. Так, у грудні 2010 року по всій території держави було організовано масові заходи, візуальна стилістика яких включала російські фольклорні образи – скоморохів, матрьошок, самовари, ведмедів тощо. Подібні практики продовжували застосовуватися й надалі.

Узагальнений ефект такої політики сприяв формуванню в суспільній свідомості наративів культурної меншовартості українського простору та поглибленню ідентифікаційних ліній розколу. Це викликало значне невдоволення серед широких суспільних кіл, особливо в середовищі української інтелігенції. Негативна реакція посилювалася й тим, що реалізація цих культурних практик відбувалася на тлі

активізації патріотичних настроїв у суспільстві, що, зокрема, проявилось у тимчасовому лідерстві Степана Андрійовича Бандери в проєкті «Великі українці».

Після обрання Віктора Януковича Президентом України економічний блок уряду сформував політику, спрямовану на скорочення сектору малого підприємництва та водночас на розширення можливостей для великого бізнесу, де-факто олігархічним групам. Такий курс повністю узгоджувався з інтересами політичних і фінансово-економічних груп, які стояли за Януковичем, і був орієнтований на подальше зростання капіталів великих власників, частина яких згодом увійшла до кола так званої «сім'ї Януковича».

Перші суттєві прояви суспільного невдоволення новою економічною лінією з'явилися наприкінці 2010 року, коли в Україні розпочалися масові акції протесту у зв'язку з розглядом Верховною Радою проєкту нового Податкового кодексу. Ці виступи, що тривали у листопаді — грудні 2010 року та були спрямовані проти економічного курсу, який загрожував функціонуванню малого й середнього бізнесу, отримали назву «Податковий майдан». Протестні акції відбувалися в найбільших містах держави, зокрема й на майдані Незалежності в Києві.

З кожним роком антагонізм до влади зростав все більше, що отримало свою кульмінацію у вигляді Революції Гідності, загальнодержавній боротьбі української нації з проросійськими колами та олігархатом, який вів Україну на шляху до сателіту РФ. Ці події стали ключовими за всю історію незалежної України, вплинувши не тільки на погляди народу до української держави, не тільки на самосвідомість громадян, а й на загальний шлях держави, кур, яким вона йшла до цього повністю змістився та вперше за своє незалежне існування, Україна зіткнулася з війною, котра в свою чергу отримає вже свою кульмінацію в 2022 році, коли повномасштабне вторгнення РФ поглине всю Україну.

Ключовим геополітичним наслідком Революції стало поступове виведення України з орбіти російського впливу у політичній, економічній та, у певній мірі, культурній сферах. В економічному вимірі цей процес виявився передусім у суттєвому скороченні залежності від імпорту російських енергоносіїв, який традиційно мав критичне значення для української економіки. На такий зсув

вплинули два взаємопов'язані чинники: по-перше, розширення можливостей реверсних поставок енергоресурсів з країн Європейського Союзу; по-друге, зниження внутрішнього енергоспоживання, спричинене бойовими діями на сході України та російською окупацією Криму. Додатковим елементом послаблення економічної залежності стала руйнація торговельних відносин між державами: як через запровадження міжнародних санкцій проти Російської Федерації у відповідь на її агресію проти України, так і внаслідок ініційованих Росією торговельних обмежень.

У політичній площині зменшення залежності було зумовлене як самим фактом військового конфлікту між Україною та Росією, так і трансформацією внутрішнього політичного середовища. Проведені після Революції президентські, парламентські та місцеві вибори привели до значної маргіналізації проросійських партій і груп впливу, що істотно змінило конфігурацію державної влади.

У культурній сфері процес дистанціювання від російського впливу проявився у впровадженні обмежень на концертну діяльність митців, які відкрито підтримали агресивні дії Кремля, а також у забороні показу частини російської телепродукції та кінопродукції, що містила пропагандистські наративи або популяризувала російські силові структури. Водночас, попри здійснені заходи, частка російської та російськомовної продукції в українському медіапросторі залишалася непропорційно значною.

Революція спричинила масштабну трансформацію колишньої політичної еліти та її фрагментацію, результатом чого стало формування Опозиційного блоку та низки менших політичних утворень. Суттєвих змін зазнали й колишні опозиційні сили, які здобули більшість у новообраній Верховній Раді. Проте вже невдовзі після переформатування влади розпочалося становлення нової опозиції. До її складу увійшли як попередньо проросійські політики, так і частина сил, що брала участь у революційних подіях («Самопоміч», Радикальна партія, «Батьківщина»). Це призвело до втрати революційною коаліцією конституційної більшості та уповільнення темпів реформ.

Протидія революційним трансформаціям активно здійснювалася низкою олігархічних, часто криміналізованих угруповань, а також частиною популістських

сил, які, беручи участь у революційних подіях, не реалізували власних політичних амбіцій. Значну підтримку цим контрреволюційним ініціативам надавала Російська Федерація, зокрема шляхом проведення на території України спеціальних операцій.

Втеча экс-президента Віктора Януковича та представників його найближчого оточення – генерального прокурора Віктора Павловича Пшонки, міністра внутрішніх справ Віталія Захарченка та інших спричинила деморалізацію політичних сил, пов'язаних із Партією Регіонів. Характерною була реакція одного з ключових діячів партії, Олександра Сергійовича Єфремова, який публічно визнав персональну відповідальність Януковича за загибель учасників протестів.

У подальший період, за відсутності дієвих механізмів притягнення до відповідальності причетних до ухвалення злочинних рішень та застосування сили проти мирних демонстрантів, представники колишньої влади і їхні прихильники активізували діяльність, спрямовану проти революційних здобутків і проти української державності загалом. Кульмінацією цього процесу стала їхня участь у сприянні збройній агресії Росії проти України та формуванні псевдодержавного утворення «Новоросія», очолюваного самопроголошеним «спікером парламенту» Олегом Анатолійовичем Царьовим.

З цього моменту починається перший етап вторгнення РФ в Україну. В цій фазі це відбувається непрямим способом, крізь найманців, колаборантів та власних добровольців, що діяли від імені новосформованих псевдо республік, фінансованих самою ж РФ. Це стає першим військовим досвідом для незалежної України, що увійшов в історію як АТО – антитерористична операція на сході України. Ці події, попри свою загальну помірну успішність та часткове повернення Донецької та Луганської областей, супроводжувалося трагедіями, як Іловайський котел та події Донецького аеропорту. Разом з анексією Криму РФ, ці події виکارбувалися на українській свідомості та зробили значний зсув у політичній думці та ідеї української державності.

Разом з Революцією Гідності, ці події привели до справжнього пробудження, та значною мірою підвищення в популярності серед громадян групи демократично-ліберальних сил та націоналістично-консервативних, де останні часто ставали в

авангарді антиросійської діяльності, та як основний добровольчий ресурс у боротьбі як з внутрішніми силами, та силами зовнішніми, що поступово стало демаргіналізувати їх в очах звичайної людини, а націоналісти стали меншою мірою асоціюватися з простими радикалами та бандитами. Водночас проросійські кола хоч і зазнали значного удару – проте не були знищені, та не втратили своєї загальної прихильницької бази, та продовжували функціонувати на теренах України, хоч і в більш помірному форматі, прагнучи примирення з РФ, щоб зупинити фактичні військові дії, та захисту російськомовного населення України, що досі залишалося в значній кількості.

З іншого боку нова влада, на чолі з адміністрацією президента Петра Олексійовича Порошенка почали реформацію держави, зміну вектору ідеї української державності та оновлення її іміджу.

9 жовтня 2014 р. Президент України Петро Порошенко підписав Закон «Про люстрацію», ухвалений Верховною Радою 16 вересня. У фінальній редакції документа передбачено десятирічну заборону на зайняття посад у державних органах для високопосадовців режиму Януковича та п'ятирічні обмеження для інших категорій службовців. Згідно з положеннями закону, десятирічні обмеження застосовуються до осіб, які перебували на керівних державних посадах щонайменше один рік у період між 25 лютого 2010 р. і 22 лютого 2014 р. [15].

14 жовтня 2014 р. Президент підписав указ про створення Національної ради з питань антикорупційної політики як консультативно-дорадчого органу при главі держави. Того ж місяця Верховна Рада ухвалила нову редакцію Закону «Про прокуратуру», яка суттєво обмежила повноваження прокуратури щодо втручання в цивільне життя, впливу на бізнес та громадян.

У той самий період парламент підтримав створення Національного антикорупційного бюро (НАБУ). Після цього Порошенко призначив членами конкурсної комісії Рефата Чубарова, Євгена Захарова та Ярослава Грицака. Попри початкову підтримку ідеї призначити іноземця на посаду директора НАБУ, за результатами конкурсу 16 квітня 2015 р. Президент оголосив про призначення Артема Ситника.

19 березня 2015 р. Верховна Рада схвалила зміни до Закону про акціонерні товариства, знизивши кворум загальних зборів акціонерів усіх форм власності до 50 % плюс одна акція. Одним із ключових мотивів ухвалення закону було відновлення державного контролю над «Укрнафтою», у якій до того близько 43 % акцій контролювали структури, пов'язані з Ігорем Коломойським, а 50 % плюс одна акція належали державі. 25 березня Президент підписав ці зміни, наголосивши, що врегулювання ситуації навколо «Укрнафти» та подальша відставка Коломойського стали початком процесу деолігархізації [17]

Унаслідок цієї політики найбільшого удару зазнали олігархи Дмитро Фірташ і Ігор Коломойський. 18 грудня 2016 р. 100 % акцій «ПриватБанку», який контролював Коломойський, було націоналізовано та передано у власність Міністерства фінансів. Порошенко пояснив це рішення критичною роллю банку для фінансової стабільності країни та необхідністю зміни власника, яку визнали й попередні акціонери.

15 травня 2015 р. Президент підписав пакет із чотирьох законів про декомунізацію, зокрема Закон «Про засудження комуністичного та націонал-соціалістичного тоталітарних режимів в Україні та заборону пропаганди їх символіки». Цими актами заборонялася радянська символіка, засуджувався тоталітарний режим, відкривалися архіви радянських спецслужб та визнавалися борцями за незалежність України учасники визвольного руху, зокрема УПА. 17 травня Порошенко наголосив на історичній необхідності таких рішень, застерігши від можливості повторення тоталітарних злочинів [14].

24 липня 2015 р. в межах реалізації політики декомунізації Міністерство юстиції заборонило Комуністичній партії України брати участь у парламентських, президентських і місцевих виборах через невідповідність вимогам законодавства, що фактично позбавило КПУ статусу політичної партії.

Однією з ключових передвиборчих обіцянок Порошенка була децентралізація. 3 березня 2014 р. Президент підписав указ про створення Конституційної комісії для підготовки змін до Основного Закону, що започаткувало новий етап конституційної реформи. 24 червня Венеційська комісія схвалила запропоновані зміни, а 1 липня Порошенко заявив, що децентралізація не торкнеться питань національної безпеки,

оборони, зовнішньої політики та захисту прав і свобод громадян. Проєкт передбачав можливість запровадження особливого порядку місцевого самоврядування в окремих районах Донецької та Луганської областей, а нагляд за дотриманням законодавства мали здійснювати префекти, які не володіли б повноваженнями втручатися в управління чи фінансові процеси.

Станом на червень 2017 року процес формування об'єднаних територіальних громад демонстрував значний прогрес: було створено 413 громад, а реформа децентралізації на той час визнавалася однією з найуспішніших у Україні. За оцінками експертів Асоціації міст України, її реалізація сприяла помітному поліпшенню фінансової спроможності місцевого самоврядування: кількість дотаційних місцевих бюджетів скоротилася на 24 %, тоді як частка бюджетів-донорів збільшилася на 12,5 %. Дані Міністерства регіонального розвитку підтверджують цю тенденцію: доходи місцевих бюджетів зросли з 99,8 млрд грн у 2015 році до 144 млрд грн у 2016 році, що свідчить про суттєве посилення фінансової автономії громад у результаті впровадження реформи [16].

Упродовж літа 2017 року в українському політичному дискурсі активізувалися обговорення щодо можливості зміни формату операції, що тривала на сході держави. 13 червня 2017 року Секретар Ради національної безпеки і оборони Олександр Турчинов публічно наголосив на необхідності завершення режиму антитерористичної операції та переходу до нового формату забезпечення національної безпеки. Він окреслив потребу у законодавчому визначенні засад державної політики зі звільнення тимчасово окупованих територій і, зокрема, навів приклад можливості нормативного закріплення за Президентом України повноважень щодо використання Збройних сил України та інших військових формувань для протидії гібридній агресії Російської Федерації.

Згідно з поясненнями військового експерта Дмитра Тимчука, ключові елементи реформи передбачали зміну системи підпорядкування: замість Служби безпеки України керівництво операцією мало зосереджуватися у спеціально створеному оперативному штабі, підзвітному Президентові України та Генеральному штабу Збройних сил України. Крім того, планувалося трансформувати сам характер операції

– від антитерористичної до військової, що відповідало б специфіці ведення дій у контексті гібридної війни.

Після 19 березня 2016 року, коли під час візиту до Стамбула Петро Порошенко вперше провів особисту зустріч із Вселенським патріархом Варфоломієм I, питання створення незалежної української помісної церкви набуло нового політичного та церковно-дипломатичного імпульсу. За підсумками перемовин Президент України зазначив, що обговорення було присвячене перспективам формування єдиної помісної православної церкви, якої очікує українське суспільство. Патріарх Варфоломій, зі свого боку, запевнив у духовній підтримці та молитвах за мир і єдність в Україні.

У квітні того ж року Порошенко також звернувся до Предстоятеля Румунської Православної Церкви, патріарха Даниїла, із проханням підтримати прагнення українців до створення власної автокефальної церкви. Кульмінацією міжцерковних та державних зусиль став об'єднавчий собор, який відбувся 15 грудня 2018 року в Києві за участі Президента України. На цьому зібранні було проголошено створення автокефальної Православної церкви України.

5 січня 2019 року Вселенський патріарх Варфоломій офіційно підписав Томос про автокефалію ПЦУ, а 6 січня в Стамбулі передав його Митрополиту Київському і всієї України Епіфанію. На церемонії були присутні Петро Порошенко та українська делегація, що засвідчило державну вагу й історичний характер події.

Ідеологія української державності у період після 2014 р. зазнала суттєвого переосмислення, вона дедалі більше спирається на утвердження національної ідентичності, колективної гідності, прагнення свободи та демократичних цінностей. Війна проти агресора, анексія Криму і окупація частин Донбасу стала переломним моментом: для багатьох українців державність перестала бути просто формальною конструкцією, вона набрала сенсу як спільний проєкт виживання, оборони і збереження нації. Саме ця обставина спричинила зростання культурного, політичного й ціннісного запиту на реформування суспільства, зміну еліт, очищення від пострадянських впливів та побудову модерної, демократичної ідентичності.

У контексті цього переосмислення відбувалися масштабні процеси декомунізації та дерусифікації. Борг перед радянським минулим і символікою тоталітарного режиму став неприйнятним, суспільство і держава прагнули відмежуватися від радянської спадщини, яка асоціювалася з колоніальним статусом, примусом та залежністю. Це мало не лише символічний, а й практичний вимір: через заборону комуністичних партій, демонтаж радянських символів, підтримку української мови та культури як складових державної ідентичності, формується новий культурний простір, орієнтований на українське.

Паралельно з цим дедалі активнішою ставала тенденція до європейської та євроатлантичної інтеграції. Бажання стати частиною європейської спільноти, не лише як геополітичний вибір, а як цивілізаційний курс – стало одним із ключових елементів ідеології. Це означало переорієнтацію на демократичні стандарти, права людини, верховенство права, прозорість та підзвітність влади.

Важливим компонентом нової політичної культури стало усвідомлення значення гідності, свободи і спротиву. Героїзм бойових підрозділів, добровольців, волонтерів і цивільних активістів перетворився на символ національного духу. У суспільстві виріс запит на оновлення еліт, не просто формальної зміни облич, а формування нових політичних та громадянських еліт, які б відповідали цінностям свободи, відповідальності, прозорості.

Разом із тим активізувалися волонтерські, ветеранські, громадські та проєвропейські рухи. Ці рухи не лише надавали конкретну допомогу на передовій, а й соціальним потребам, переселенцям, та відігравали і досі відіграють роль важливих суб'єктів громадянського суспільства. Через них народжувався новий суспільний консенсус, нові стандарти взаємодії між державою, громадянами та громадянськими інституціями. Саме громадянські ініціативи дедалі частіше формували політичну агенцію, незалежну від традиційних політичних еліт та олігархів.

Крім того, зросла підтримка ідеї децентралізації влади як такої, боротьби з корупцією, прозорості державних інституцій, відходу від корупційно-олігополістичних практик. Ідеї оновлення, підзвітності та участі, як на рівні місцевих громад, так і загальнодержавному, стали важливою частиною ідеологічного наративу.

Всі ці фактори показником не тільки національного пробудження, зміни поглядів, та впливу зовнішньої агресії, та внутрішньої кризи, на думки народу, а й його історичну тяглість. Реформи децентралізації влади та самоуправління фактично є прямим продовженням ідей першої половини ХХ ст., що в той період втілювались на практиці під різними кутами, та навіть таке тяжіння можна прослідкувати до козацтва та гетьманщини, що фактично є еталоном самоуправління та децентралізованої влади української нації. Це також і підтверджується на практиці, де в сучасності стає не просто нормою, а потребою, вивчення цих періодів нашої історії, а й наголошення на тягlosti нашої ідеї державності.

Цікавим також є той фактор, що такі тенденції до змін в суспільстві та державі в більшості випадків, як зазначалось раніше, є протидією на внутрішні та зовнішні чинники. Тобто українці, в пошуку своєї ідеї, розвитку державності часто приходять до цієї потреби через зовнішні кризи, або прямі конфлікти, як у випадку з війною, наприклад, або у випадку внутрішньої кризи, на прикладі Помаранчевої Революції чи Революції Гідності. Така характеристика може мати як негативні, так і позитивні сторони. З одного боку це показує дещо пасивну характеристику народу, який в спокійний та мирний час не прагне до різких змін і часто є задоволеним навіть помірними умовами, в разі якщо їхні права та свободи на пряму не є під загрозою, що в разі поступових та дуже повільних змін на гірше може спричинити катастрофу, адже сама проблема не буде помічена та вирішена одразу. В той же час це характеризується вмінням до адаптації та швидких дій до вирішення кризових ситуацій, та загальнонаціональному залученні у вирішенні цих проблем.

Завдяки цьому можна виділити основні етапи таких загальнонаціональних зворушень, коли не просто ідеологія української державності зазнавала б змін та розвитку, а й сама державність, та соціум зазнавали значних змін. Від моменту незалежності і, фактично, аж до акцій «Україна без Кучми» можна стверджувати що держава та народ перебували в пасивному стані помірних змін та трансформацій, де попри кризу і влада боялася робити радикальні зміни та реформи, була не достатньо рішучою, і загальні громадські маси були не достатньо рішучими для вирішення цих проблем власноруч, або спонукання влади до змін, що відображається навіть на

виборах в президенти України, де кожному наступному президенту України головним конкурентом був минулий президент, якого часто обирали консервативні кола, які боялися різких змін в суспільстві та державі.

Другим етапом можна обрати започаткування перших рішучих змін, оновлення в суспільстві, що були запущені виступами «Україна без Кучми», та подальшою Помаранчевою Революцією, що стали не просто прикладами активізації громадянського суспільства, а й першої справжньої відповіді українців на кризу всередині країни. Щоправда по справжньому масштабних змін держава не зазнала, через контр рух, у вигляді проросійського руху, що уособлювався Партією Регіонів, котра в свою чергу призвела до третього етапу розвитку ідеології української державності в сучасності.

Цим третім етапом можна назвати події 2014 р., Революція Гідності, анексія Криму та АТО. Період справжніх змін, коли нація зазнала справжнього удару, але рішуче дала на нього відповідь. Демократичні та націоналістичні концепції зазнали піднесення, в той час як проросійські зазнали удару. Громадяни напряду вийшли захищати не просто себе, а й весь народ та державу. Сама ж держава зазнала значних змін, реформ, повертаючи свою історичну спадщину, та ідеї, які вона пропонувала, використовуючи їх в оновленому форматі в сучасній незалежній Україні.

Четвертий етап розвитку ідеології української державності починається з 2019 року і особливо виразно окреслюється після початку повномасштабної російсько-української війни у лютому 2022 року. Саме цей період демонструє якісно новий рівень консолідації суспільства, усвідомлення національної ідентичності та переформатування взаємодії між державою та громадянами. Якщо попередні етапи характеризувалися реактивністю, тобто відповіддю на кризові явища та зовнішні виклики, то новітній етап можна визначити як фазу проактивного націєтворення та глибинної внутрішньої трансформації.

Ключовою рисою цього періоду стала поява стійкого суспільного консенсусу щодо фундаментальних засад української державності. Поняття свободи, гідності, демократичних прав і національного суверенітету перестали бути абстрактними політичними категоріями і перетворилися на життєві засади, які щоденно

підтверджуються практикою всеукраїнського спротиву. Масштабна участь громадян у русі волонтерства, територіальної оборони, громадських організаціях і місцевих ініціативах створила новий тип громадянської суб'єктності, раніше не властивий українському суспільству. Зміни стала не лише держава – змінився сам громадянин, який дедалі частіше усвідомлює власну відповідальність за політичні процеси й безпеку власної держави.

Цей етап характеризується також переосмисленням ролі історичної пам'яті та культурної спадщини. В умовах війни та зовнішньої загрози посилюється запит на повернення до автентичних традицій українського державотворення, національних символів і героїчних наративів. Активно переосмислюється місце української культури у світовому контексті, а також відбувається остаточний ціннісний розрив із російським культурно-політичним простором. Процеси дерусифікації, мовні, освітні, культурні, історичні зміни набувають системного характеру та сприймаються не як політичні рішення, а як природний шлях самоочищення української нації.

Водночас відбувається подальше зміцнення європейської та євроатлантичної орієнтації. Отримання Україною статусу країни-кандидата на вступ до ЄС стало не просто дипломатичним досягненням, а символом цивілізаційного вибору, який підтримує переважна більшість населення. Війна оголила залежність безпекової моделі України від ширшого європейського середовища, що спричинило формування стійкої суспільної підтримки вступу до НАТО як гарантії суверенності. Таким чином, європейська інтеграція перестала бути політичною риторикою та перетворилася на елемент державної ідентичності.

Не менш важливим чинником цього етапу є реформування самої системи влади. Хоча державні інституції працюють в умовах надзвичайного тиску, суспільство висуває дедалі вищі вимоги до ефективності, прозорості та підзвітності держави. Запит на антикорупційну політику, модернізацію управління, зміцнення оборонно-промислового комплексу, реформу сектору безпеки та правосуддя, усе це стало органічним продовженням ідеології спротиву, яка вимагає не лише оборонятися, а й будувати державу нового типу.

Таким чином, четвертий етап можна визначити як період становлення зрілої політичної нації, в якій ідеологія державності базується не лише на необхідності реагувати на кризу, а на ціннісному прагненні до розвитку, модернізації та самоствердження. Українці перестають бути реактивними агентами власної історії та дедалі частіше виступають ініціаторами змін, формуючи майбутнє держави за принципами свободи, солідарності та відповідальності. Саме ця тенденція може визначити розвиток української ідеології у найближчі десятиліття.

Повномасштабне вторгнення Російської Федерації в Україну 24 лютого 2022 р. стало не лише трагічною віхою новітньої історії, але й точкою неповернення у процесі формування нової ідеології української державності. Цей акт відкритої агресії не просто загострив питання територіальної цілісності, безпеки та міжнародного порядку – він зумовив глибинну переоцінку національної ідентичності, цінностей та суспільних орієнтирів.

На цьому тлі постають нові лідери думок та моральні авторитети. Серед них: генерали й воєначальники, як Валерій Федорович Залужний чи Кирило Олексійович Буданов, які стали символами стійкості; діячі культури, як Сергій Вікторович Жадан, Юрій Ігорович Андрухович, Акім Альфадович Галімов, що творять новий образ сучасного українця та оновлюють його образ в історії; волонтери та ініціатори доброчинних кампаній, як наприклад, Сергій Дмитрович Притула та Сергій В'ячеславович Стерненко що втілюють модерну форму політичної та громадянської відповідальності.

Таким чином, війна стала каталізатором нової ідеології української державності – цілісної, національно орієнтованої, але водночас відкритої до сучасних світових підходів. Її ядро – це об'єднання держави, армії, мови, віри, культури та громадянської дії в єдиний організм, що живе за принципом: бути українцем – значить боротися. Ця ідеологія постає не з указів чи партійних програм, а з досвіду мільйонів, як стратегія виживання, перемоги та майбутнього [

Попри це, українське суспільство та державність продовжує бути під загрозою, попри повномасштабне вторгнення РФ, проросійські кола в суспільстві хоч і зазнали рішучого удару, та прямих заборон чи арештів, як у випадку таких діячів як:

В.Медвечук, Ілля Володимирович Ківа чи Євгеній Володимирович Мураєв, та їхні відповідні партії та організації. Проте деяка частина з них змогла адаптуватися та мімікрувати під загальнонаціональний рух українців, в часи повномасштабної війни. Так після її початку фракцію ОПЗЖ у Верховній Раді було офіційно розформовано. Унаслідок цього, а також через виїзд окремих її представників за кордон і вихід частини депутатів зі складу фракції, 21 квітня 2022 р. було сформовано депутатську групу «Платформа за життя та мир». Вона об'єднала колишніх членів ОПЗЖ, а її керівником став Юрій Анатолійович Бойко, який раніше очолював фракцію спільно з Вадимом Зіновійович Рабіновичем.

Це звісно є прикладом значно меншого впливу та сили, яка є у проросійського руху, та загалом такого собі малоросійського кола населення, проти якого розпочала активну боротьбу абсолютно більша частина народу України, проте це й засвідчує їхню можливість адаптуватися в стані критичних проблем, та потенційне відродження після війни, що в залежності від її закінчення може мати катастрофічні наслідки для української державності.

Так само й питання мови стали максимально загостреними, адже питання національної ідентичності стали актуальними як ніколи, а мова, як один з її індикаторів стала одним з основних внутрішніх конфліктів. В той час як позиція держави однозначна, та будь які офіційні джерела, державні чи приватні мусять та користуються саме українською мовою, а використання російської в бізнесі, чи то сфері обслуговування не просто є протизаконним, але й засуджується громадянами. З іншого боку конфлікт в народі набув гарячої фази конфлікту, те російськомовне населення або намагається адаптуватися до реалій сучасності, та в принаймні вживати українську мову на публіці, але й формуються групи російськомовних, що рішуче виборюють своє право спілкуватися цією мовою, та часто вступають в конфлікти з свідомими українцями, що не рідко приводить до ескалації. Такий внутрішній конфлікт часто й слугує легітимізацією для РФ, адже одним з постулатів їхнього вторгнення є захист російськомовного населення України. З точки зору їхньої державної ідеології, що офіційно вважає будь-яке російськомовне населення поза кордонів РФ частиною російської культурної сфери, та вони мусять їх захищати – це

несе прямої загрози для Української та не тільки державності. Тому це вимагає й відповіді з боку української сторони, та позиції щодо нашої ідеології державності, позиції щодо російськомовного населення, адже закони про національні меншини дозволяє їм спілкуватися рідною мовою, проте більшість російськомовних все ж називають себе українцями, і така ситуація створює конфлікт інтересів, через що повстає питання, щодо того, наскільки радикально мусить Україна діяти у відношенні до російськомовних.

Націоналістичний рух є особливим прикладом абсолютистської позиції, що вважає за потребу заборону використання російської мови не просто в бізнесі, чи сфері обслуговування, а й всюди, поза хіба що власної домівки. Знищення будь-яких способів вивчення російської мови, та спонукання до вивчення української, адже як стверджується ними, це вже питання про виживання не просто державності, а й українців як таких, за рахунок чого цей рух тільки набуває популярності [13].

Війна по справжньому змінила Україну, українське суспільство, їхній підхід до ідеології української державності, як ніщо інше за часи сучасної незалежної України. Але так само вона призвела й до активізації відкритих внутрішніх конфліктів, в умовах також і зовнішнього конфлікту, спроби вирішення котрих мають різні підходи, від різних кіл суспільства. Зазначені в роботі три гілки українського політичного простору, три концепції ідеології української державності остаточно сформувались, та фактично існують протягом всієї незалежності, продовжуючи свою діяльність в часи повномасштабної війни, коли держава вимагає нових підходів та нових ідей для підтримання її подальшого існування.

ВИСНОВКИ

В ідеології української державності в межах 1991-2024 рр., особливої ваги набуває питання формування нової моделі суспільної єдності, здатної поєднати різні політичні та культурні групи в умовах затяжної війни. Українська держава опинилася перед необхідністю вироблення механізмів, які одночасно мінімізують внутрішні розколи та гарантують недопущення реваншу сил, що прямо чи опосередковано працюють на користь держави-агресора. Важливою складовою цього процесу стає усвідомлення того, що довготривала стійкість державності неможлива без інтеграції громадян у загальнонаціональний проєкт, заснований на повазі до прав людини, верховенстві права та відповідальності за спільний політичний простір.

Разом із тим, сучасний етап розвитку українського суспільства висуває на поверхню і нові виклики. Частина населення, що опинилася в умовах радикальної трансформації ідентичності та політичних орієнтирів, потребує чіткого і зрозумілого державного бачення майбутнього. Відсутність ефективної комунікації між владою та певними соціальними групами може створювати інформаційні ніші, якими здатні скористатися деструктивні сили – як внутрішні, так і зовнішні. Тому стратегія державності майбутнього має включати механізми подолання соціальних травм, спричинених війною, реінтеграції громадян, що перебували під впливом чужої ідеології, а також формування невідворотної моделі політичної відповідальності для всіх, хто діє проти національних інтересів.

Зростання значення громадянської активності та розвиток горизонтальних соціальних зв'язків створюють унікальне підґрунтя для інституційної модернізації. Проте водночас ці процеси висувають нові завдання: як уникнути надмірної фрагментації політичного простору, забезпечити ефективність державної політики та не допустити конфлікту між централізованими реформами та ініціативами місцевих спільнот. Майбутня модель української державності має враховувати необхідність балансу між державною координацією та громадянською суб'єктністю, уникаючи як авторитарних тенденцій, так і неконтрольованого популізму.

Не менш важливою є трансформація соціальної структури суспільства після війни. Мільйони українців здобули досвід фронту, волонтерства, евакуації, життя в нових регіонах чи країнах. Ці життєві траєкторії формують абсолютно новий суспільний ландшафт, у якому традиційні ідеологічні поділи можуть втратити колишню актуальність. Післявоєнна Україна вимагатиме нових механізмів інтеграції ветеранів, відновлення зруйнованих територій, переосмислення державної регіональної політики, а також формування єдиної інформаційної та культурної політики, яка відповідатиме потребам суспільства, що пережило масштабну травму.

Таким чином, сучасний етап розвитку української державності визначається не лише боротьбою з зовнішнім ворогом, а й необхідністю внутрішнього оновлення. Це оновлення передбачає створення моделі держави, здатної одночасно забезпечувати безпеку, зберігати демократичні принципи та формувати політичну культуру, що ґрунтується на активній участі громадян. Майбутнє української політичної нації залежатиме від того, наскільки успішно суспільство зможе інституціоналізувати досвід спротиву, уникнути внутрішніх поляризацій і вибудувати ідеологію, яка стане спільним фундаментом для наступних поколінь.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ ТА ЛІТЕРАТУРИ

1. Донцов Д. Культурологія: Де шукати наших історичних традицій. Дух нашої давнини. Вибрані есеї; упоряд. Винничук П., передм. Маланюк Є., Харків: Фоліо, 2021. С. 604
2. Рогожин А. Михайло Грушевський - світоч української державності А. Рогожин Право України. 1996. № 7. 58-63 С.
3. Наконечний А., Національна ідея як інтегративний чинник у суспільно-духовному житті України (друга половина ХІХ - перша половина ХХ ст.): дис... канд. філос. наук: 09.00.05 Наконечний Андрій Романович ; Львівський національний ун-т ім. Івана Франка. Л., 2001. 194 С.
4. Кононенко П. Національна ідея, нація, націоналізм; НДІ українознав. Міленіум, 2005. 358 С.
5. Гнатюк О. Прощання з імперією. Українські дискусії про ідентичність. Критика, 2005. 384 С.
6. Савчак М. Концептуалізація національної ідеї в умовах державотворчого процесу Регіональні студії. 2021. Вип. 18. 78–83 С.
7. Бабкін В. Д. Українська національна ідея: перспективи сучасної реалізації European Political and Law Discourse. 2020. Т. 7, № 1. 129–133. С.
8. Гай-Нижник П. Український націонал-консерватизм: Гетьманський Рух. Кн. І. 1900-1936 рр. П. Гай-Нижник. Київ: Саміт-книга, 2023. 544 С.
9. Гриценко П. Незалежність України: здобутки, проблеми, перспективи : зб. наук. праць ред. кол.: П. Гриценко та ін. Івано-Франківськ : ПНУ ім. В. Стефаника, 2021. 215 С.
10. André Liebich. Ethnonationalism in the contemporary world: Walker Connor and the study of nationalism. ed. by D. Conversi. London: Routledge, 2002. 256 С.
11. Кульчицький С. Помаранчева революція. Київ : Генеза, 2005. 368 С.
12. Дослідження «Українці про Революцію Гідності»: тези публічного обговорення результатів 23 лютого 2021 р. URL: <https://maidanmuseum.org/uk/node/1423>

13. Соціологічний моніторинг «Українське суспільство» зміни громадської думки впродовж війни Сергій Дембіцький 6 липня 2024 р. URL: <https://drive.google.com/file/d/1Bcclv5rmLGiqepJuYZ4YrsEDEU6j85ST/view>

14. Закон України про засудження комуністичного та націонал-соціалістичного (нацистського) тоталітарних режимів в Україні та заборону пропаганди їхньої символіки. Відомості Верховної Ради (ВВР), 2015 р., 219 С. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/317-19#Text>

15. Закон України про очищення влади. Відомості Верховної Ради (ВВР), 2014, 2041 С. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1682-18#Text>

16. Реформа децентралізації. Кабінет Міністрів України. 1 січня 2014 р. URL: <https://www.kmu.gov.ua/reformi/efektivne-vryaduvannya/reforma-decentralizaciyi>

17. Закон України про акціонерні товариства. Відомості Верховної Ради (ВВР), 2023, 81 С. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2465-20#Text>

іхновський М. І. Самостійна Україна. К. : Діокор, 2002. 80 С.

ірчук Петро. Відродження великої ідеї. К. : Українська видавнича спілка, 1999. О. Яковлев. 64 С.

ерстюк В. Махновщина: селянський повстанський рух на Україні 1918–1921. К., 1991.

енкавський С. Український націоналізм : твори С. Ленкавський. Івано-Франківськ : Лілея-НВ, 2002 . ISBN 966-668-007-6. Т. 1 ред. О. Сич. [Б. м.] : [б.в.], 2002. 600 С.

ушинський Б. Шлях України: нація і національна ідея. Добра справа, 2004. 189 с.

країнська національна ідея: витоки і сьогодення: матеріали доп. Всеукр. наук.-практ. конф. 7- 8 жовтня 1999 року голов. ред. В. Г. Кузь ; Уманський держ. педагогічний ун-т ім. Павла Тичини. К. : Знання, 2000. 104 С.

іктор Голубко Концепція української держави в баченні Симона Петлюри Вісник П

рстовська О. Родін С. В. Винниченко і його державно-політична концепція. Ё

клік, А.В. Реалізм та утопія в державотворчих концепціях В.Винниченка, В.Липинського, Д.Донцова А.В.Белік Наукові праці іст. ф-ту Запоріз. нац. ун-ту. 2018.

Р

Р

Т

ободаєв В.М. РЕВОЛЮЦІЙНА СТИХІЯ. Вільнокозацьких рух в Україні 1917-1918 рр.: Наукове видання. Київ: Темпора, 2010 р. 672 С.

рицак Я. Нарис історії України. Формування модерної нації XIX-XX століття. Київ: Yakaboo Publishing. 2019. 656 С.

татут політичної партії Народний Рух України. URL: <https://www.rukh.team/statut/>

ай-Нижник П. Виникнення перших політичних партій в УРСР, утворення Народного Руху України та його позиція щодо Союзного договору (1989—1991 рр.). Гілея. 2012. С.127—133 (частина 1); Гілея. 2012. № 58. С.153—159 (частина 2).

иклащук І. Державотворча ідеологія як чинник демократичного розвитку України. 2

отульницький В. Нариси з української політології (1819-1991) В. Потульницький. К., 1994. 320 с.

лоблін О. Михайло Сергійович Грушевський (1886-1934) О. Оглоблін Український історик. 1966. № 9/10. 6-14 с.

исяк-Рудницький і. Україна між Сходом та Заходом Лисяк-Рудницький і. Історичні джерела: 1994. 530 С.

зюба І. *Інтернаціоналізм чи русифікація?* — Київ: Смолоскип, 1998 [ориг. вид. 1965] 276 С.

асьянов Г. Незгодні: українська інтелігенція в русі опору 1960—1980-х років. Київ: Либідь, 1999. 224 С.

ґеш Микола. Августин Волошин і Карпатська Україна. Львів: ЗУКЦ, 2004. 372 С.

рина Скуратівська. Факт: Незалежній Україні виповнюється не 34, а на понад 70 років 6

ук'яненко Л. Не дам загинуть Україні! Київ: Софія, 1994 р. 510 С.

імків Володимир. Чорновіл. Ідея федералізму та її трансформації. 24 грудня 2014 р. 8

Вісник про державний суверенітет України. Відомості Верховної Ради УРСР 1994. № 10. С. 100-101

Вменюк В. Десятирічний процес приватизації та його наслідки. 12 березня 2003 р. 9

Р

У

акон України Про правонаступництво України. Відомості Верховної Ради України

(

Впис історії УНCO. URL: <http://unso.org.ua/uk/org/history>

B

P

)

,

1

9

9

1

,

N

4

6

,

6

1

7

C

U

R

L